

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**Розвиток мовленнєвих навичок у дітей
раннього віку з порушеннями мовлення
засобами сенсорної інтеграції**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 227м.з. групи
Равлюк Тетяна Станіславівна

Керівник:

кандидат педічних наук,
доцент **Комісарик М.І.**

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від « _____ » _____ 2025 р.

зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

Чернівці – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ РАННЬОГО ВІКУ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	6
1.1. Сенсорна інтеграція та її значення для функціонування та розвитку мовлення дитини	6
1.2 Мовленнєвий розвиток дітей раннього віку	6
Висновки до розділу 1	6
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ засобами сенсорної інтеграції	7
2.1. Стан розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення	7
2.2. Впровадження сенсорної інтеграції у процес активізації розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення	7
2.3. Аналіз результатів корекційної роботи з дітьми	7
Висновки до розділу 2	7
ВИСНОВКИ	8
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	11
ДОДАТКИ	20

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення є важливим аспектом сучасної логопедії та спеціальної освіти. У ранньому віці мовленнєві порушення можуть значно впливати на загальний розвиток дитини, її соціалізацію та навчальну діяльність у майбутньому. Оскільки сенсорна інтеграція є базовим механізмом, що забезпечує адекватне сприйняття та обробку інформації з навколишнього середовища, її порушення часто супроводжує мовленнєві труднощі.

Стан дослідження проблеми. Вчені Ф. Фребель, М. Монтесорі, Ж. Декролі, а також С. Русова, О. Запорожець, О. Усова, Н. Сакуліна вважали, що сенсорне виховання є однією з базових компетенцій дитини раннього віку.

Сенсорна інтеграція є предметом вивчення та дослідження в багатьох галузях, включаючи психологію, неврологію, терапію та логопедію. Багато авторів та дослідників внесли великий внесок в розуміння цього поняття. Серед відомих авторів, які описують сенсорну інтеграцію та пов'язані з нею питання можна назвати А. Дж. Айерс, О. Борецьку, О. Боряк, М. Гавриш, Т. Грандін, А. Закревську, О. Камінську, Р. Клопова, М. Козак, Н. Литвин, Л. Дж. Міллер, Л. Мороз, Т. Скрипник, О. Сойко, Л. Стахову, Т. Фаласеніді, А. Фішер та ін. Використання методів сенсорної інтеграції для розвитку мовлення є інноваційним підходом, який дозволяє комплексно впливати на різні аспекти порушень. Врахування ролі сенсорної інтеграції під час корекційно-розвивальної роботи з дітьми з мовленнєвими порушеннями дозволяє більш ефективно формувати мовленнєві навички та сприяє загальному розвитку дитини.

Сенсорна інтеграція має важливе значення у роботі логопедів для проведення сенсомоторної корекції, оскільки сенсорні особливості дітей раннього віку можуть впливати на їхню здатність до ефективного мовлення та комунікації.

Таким чином, практична спрямованість проблеми зумовили вибір теми наукового дослідження: **«Розвиток мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення засобами сенсорної інтеграції»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику використання засобів сенсорної інтеграції у розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення.

Для досягнення цієї мети були визначені такі **завдання**:

- 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз теорії сенсорної інтеграції;
- 2) визначити критерії і показники, розробити систему оцінювання рівнів та вивчити стан розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення.
- 3) розробити рекомендації впровадження засобів сенсорної інтеграції у розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення;
- 4) експериментально дослідити ефективність впровадження засобів сенсорної інтеграції у розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення

Об'єктом дослідження: процес розвитку сенсорної інтеграції в дітей раннього віку з порушеннями мовлення.

Предметом дослідження активізація розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення засобами сенсорної інтеграції.

Методи дослідження:

- теоретичні – аналіз, порівняння, систематизація поглядів вчених на різні аспекти досліджуваної проблеми, наукової психолого-педагогічної та філософської літератури (для визначення мети, предмету, завдань дослідження і класифікації технологій);
- емпіричні – спостереження під час практики, письмове опитування, педагогічне оцінювання (для діагностики рівня розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку), кількісний та якісний аналіз емпіричних даних

Теоретичне значення результатів дослідження. Результати проведеного дослідження розширюють теоретичні уявлення про роль розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення засобами сенсорної інтеграції. Нами з'ясовано стан дослідженості порушеної проблеми та на теоретичному і прикладному рівнях розглянуто її методологічну сутність; конкретизовано зміст дефініції; обґрунтовано особливості розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення засобами сенсорної інтеграції. Отримані дані можуть бути використані для розробки нових програмних продуктів для вчителів-логопедів та створення індивідуальних траєкторій корекційної роботи.

Практичне значення результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можна використовувати для написання підручників і навчальних посібників з логопедії, розробки відповідних програмно-методичних матеріалів, спецкурсів і спецсемініарів, написання рефератів, курсових, дипломних та магістерських робіт зі спеціальних дисциплін, під час викладання професійно-орієнтованих дисциплін зі спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них і висновків, списку використаних джерел, – додатків. Загальний обсяг роботи – —сторінок, із них —- сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ РАННЬОГО ВІКУ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

1.1. Сенсорна інтеграція та її значення для функціонування та розвитку мовлення дитини

Проблема раннього виявлення та корекції мовленнєвих порушень у дітей набуває особливої актуальності в сучасній логопедичній практиці. Ранній вік є критичним періодом для формування мовленнєвих функцій, коли пластичність нервової системи дозволяє найефективніше впливати на процеси нейророзвитку. Водночас, саме в цей період закладаються основи сенсорної інтеграції, яка виступає фундаментом для подальшого когнітивного та мовленнєвого розвитку дитини [85, с. 256].

Концепція сенсорної інтеграції вперше була запропонована американським ерготерапевтом Джейн Айрес у 1970-х роках, проте в українській корекційній педагогіці вона почала активно застосовуватися лише в останні десятиліття. Сенсорна інтеграція являє собою неврологічний процес організації відчуттів від власного тіла та навколишнього середовища, що дає змогу ефективно використовувати тіло у взаємодії з оточенням [54, с. 156-165].

У контексті нейрофізіологічного розуміння, сенсорна інтеграція представляє складний багаторівневий процес обробки сенсорної інформації, що надходить через різні аналізатори: **тактильний, вестибулярний, пропріоцептивний, зоровий, слуховий, нюховий та смаковий**. Кожен із цих каналів сприйняття відіграє специфічну роль у формуванні цілісної картини світу та забезпечує адекватну поведінкову відповідь організму [36, с. 89-102].

Тактильна система є однією з найбільш важливих для раннього розвитку, оскільки вона починає функціонувати ще в пренатальному періоді. Шкірні рецептори забезпечують дитину інформацією про текстуру, температуру, біль, дотик та тиск. Адекватна обробка тактильної інформації створює основу для формування схеми тіла, просторової орієнтації та

емоційної регуляції. Порушення тактильної чутливості можуть проявлятися як у вигляді гіперчутливості, так і гіпочутливості, що безпосередньо впливає на мовленнєвий розвиток через обмеження досвіду взаємодії з предметами та людьми [15, с. 34-42].

Вестибулярна система відповідає за сприйняття руху, положення тіла в просторі та підтримання рівноваги. Вона тісно пов'язана з усіма іншими сенсорними системами і відіграє ключову роль у розвитку координації рухів, окорухової активності та концентрації уваги. Дослідження свідчать про існування кореляційного зв'язку між станом вестибулярної функції та рівнем мовленнєвого розвитку, що пояснюється спільною локалізацією відповідних центрів у стовбурі мозку [21, с. 45-56].

Пропріоцептивна система надає інформацію про положення частин тіла відносно одна одної та ступінь м'язового напруження. Пропріоцепція формує основу для довільних рухів, включаючи артикуляційну моторику. Діти з порушеннями пропріоцептивної чутливості часто демонструють труднощі у формуванні точних артикуляційних укладів, що негативно позначається на звуковимові та просодичних компонентах мовлення [24, с. 67-74].

Зорова та слухова системи традиційно розглядаються як провідні у процесі мовленнєвого розвитку. Зоровий аналізатор забезпечує сприйняття міміки, жестів, артикуляційних рухів співрозмовника, що особливо важливо на ранніх етапах оволодіння мовленням. Слухова система відповідає за сприйняття та диференціацію фонем, інтонаційних конструкцій, темпоритмічних характеристик мовлення. Інтеграція зорової та слухової інформації створює міцний фундамент для розуміння та продукування мовлення [82, с. 234].

Нюхова та смакова системи, хоча і розглядаються як додаткові, також відіграють значну роль у сенсорній інтеграції та мовленнєвому розвитку. Нюх тісно пов'язаний з емоційною пам'яттю та може стимулювати вербальну активність через асоціативні зв'язки. Смакова чутливість впливає на розвиток

оральної моторики та може використовуватися в логопедичній практиці для стимуляції артикуляційних рухів [58, с. 112-119].

Процес сенсорної інтеграції здійснюється на декількох рівнях нервової системи. **Перший рівень** передбачає реєстрацію сенсорних стимулів відповідними рецепторами. **Другий рівень** включає передачу інформації до центральної нервової системи через аферентні шляхи. **Третій рівень** характеризується первинною обробкою сенсорних даних у підкіркових структурах, зокрема в таламусі, який виконує функцію сенсорного реле. **Четвертий рівень** передбачає інтеграцію та інтерпретацію інформації в корі головного мозку, де формуються складні перцептивні образи [69, с. 201-213].

П'ятий, найвищий рівень сенсорної інтеграції, пов'язаний з асоціативними зонами кори та забезпечує планування і виконання адаптивних відповідей на основі інтегрованої сенсорної інформації. Саме на цьому рівні відбувається формування складних мовленнєвих актів, які вимагають координації множинних сенсорних входів та моторних виходів [31, с. 78-87].

Критичне значення для розуміння ролі сенсорної інтеграції в мовленнєвому розвитку має концепція сенситивних періодів. **Ранній вік (від народження до трьох років)** характеризується найбільшою нейропластичністю, коли мозок особливо чутливий до сенсорного досвіду. У цей період активно формуються нейронні зв'язки, мієлінізуються провідні шляхи, дозрівають різні відділи головного мозку. Саме тому раннє втручання з використанням методів сенсорної інтеграції має найбільший терапевтичний потенціал [52, с. 312].

Дослідження в галузі нейронаук демонструють, що мовленнєві зони кори головного мозку (зона Брока, зона Верніке, додаткові моторні та сенсорні мовленнєві зони) тісно інтегровані з сенсорними та моторними корковими полями. **Зона Брока**, розташована в нижній лобовій звивині домінантної півкулі, відповідає за моторне програмування мовлення і має прямі зв'язки з первинною моторною корою та премоторними зонами. **Зона Верніке**, локалізована в задніх відділах верхньої скроневої звивини, забезпечує

розуміння мовлення і отримує інформацію від первинної слухової кори [56, с. 156-168].

Дугоподібний пучок, що з'єднує зону Брока та зону Верніке, забезпечує координацію між розумінням та продукуванням мовлення. Порухення в будь-якій із цих структур або в їхніх зв'язках може призводити до мовленнєвих розладів різного ступеня тяжкості. Важливо підкреслити, що формування цих нейроанатомічних структур та їхніх функціональних зв'язків значною мірою залежить від адекватного сенсорного досвіду в ранньому віці [40, с. 234-245].

Особливої уваги заслуговує роль базальних гангліїв і мозочка в забезпеченні мовленнєвих функцій. **Базальні гангії** беруть участь у регуляції послідовності рухових актів, включаючи артикуляційні рухи, та в автоматизації мовленнєвих навичок. **Мозочок** відповідає за координацію, точність та плавність мовленнєвих рухів, а також бере участь у когнітивних аспектах мовленнєвої діяльності. Ці підкіркові структури отримують та обробляють велику кількість сенсорної інформації, інтегруючи її з моторними програмами [65, с. 45-53].

Дисфункція сенсорної інтеграції може проявлятися в різних формах та мати специфічний вплив на мовленнєвий розвиток. Розрізняють три основні типи порушень сенсорної обробки: сенсорна модуляційна дисфункція, сенсорно-базована моторна дисфункція та сенсорна дискримінаційна дисфункція. Кожен із цих типів може по-різному впливати на формування мовленнєвих навичок [29, с. 78-89].

Сенсорна модуляційна дисфункція характеризується труднощами в регуляції інтенсивності та тривалості реакцій на сенсорні стимули. Діти з гіперреактивністю можуть уникати певних тактильних або слухових стимулів, що обмежує їхній досвід взаємодії з навколишнім середовищем та людьми, негативно впливаючи на комунікативний розвиток. Діти з гіпореактивністю потребують більш інтенсивної стимуляції для реагування, що також може ускладнювати процес засвоєння мовленнєвих навичок через недостатню увагу до мовленнєвих стимулів [43, с. 56-64].

Сенсорно-базована моторна дисфункція включає постуральні порушення та диспраксію. Постуральні порушення виявляються в труднощах підтримання положення тіла, стабільності та балансу, що може негативно впливати на координацію дихання та голосоутворення. Диспраксія характеризується труднощами в плануванні та виконанні нових або складних моторних актів, включаючи артикуляційні рухи. Діти з диспраксією часто мають виражені труднощі в засвоєнні артикуляційних укладів, автоматизації звуків та формуванні просодичних компонентів мовлення [62, с. 123-132].

Сенсорна дискримінаційна дисфункція проявляється в труднощах диференціації подібних сенсорних стимулів. У контексті мовленнєвого розвитку це може виявлятися в труднощах фонематичного сприйняття, розрізнення схожих за звучанням слів, диференціації інтонаційних конструкцій. Також може спостерігатися недостатня диференціація артикуляційних рухів через порушення тактильної та пропріоцептивної чутливості в артикуляційному апараті [77, с. 234-246].

Взаємозв'язок між сенсорною інтеграцією та мовленнєвим розвитком можна розглядати через призму декількох аспектів. **По-перше**, адекватна сенсорна обробка забезпечує формування передумов мовлення, таких як увага, емоційна регуляція, імітація. Діти з порушеннями сенсорної інтеграції часто демонструють труднощі довільної уваги, особливо слухової, що ускладнює засвоєння мовленнєвих паттернів. Емоційна дисрегуляція, яка може бути наслідком сенсорних проблем, також негативно впливає на комунікативну мотивацію та здатність до соціальної взаємодії [37, с. 89-97].

По-друге, сенсорна інтеграція безпосередньо впливає на формування артикуляційної моторики. Точні артикуляційні рухи вимагають інтеграції тактильної, пропріоцептивної, слухової та зорової інформації. Дитина повинна відчувати положення артикуляційних органів, контролювати ступінь м'язового напруження, координувати рухи губ, язика, м'якого піднебіння, одночасно орієнтуючись на слуховий зразок. Порушення будь-якої з цих

сенсорних систем може призводити до формування неточних або нестабільних артикуляційних укладів [8, с. 23-34].

По-третє, сенсорна інтеграція впливає на просодичні характеристики мовлення, включаючи темп, ритм, інтонацію, наголос. Вестибулярна система відповідає за ритмічну організацію рухів, включаючи мовленнєві. Діти з вестибулярною дисфункцією часто мають порушення темпоритмічної сторони мовлення. Слухова система забезпечує сприйняття та відтворення інтонаційних моделей, а пропріоцептивна система контролює ступінь напруження голосових зв'язок, що впливає на висоту та гучність голосу [91, с. 78-86].

По-четверте, сенсорна інтеграція створює основу для розвитку мовленнєвої семантики. Формування понятійного апарату відбувається через практичну взаємодію з предметами, що передбачає полісенсорне сприйняття їхніх властивостей. Діти з обмеженим сенсорним досвідом можуть мати труднощі в розумінні та використанні слів, що позначають сенсорні якості об'єктів, просторові відношення, рух. Багатосенсорний досвід збагачує семантичну мережу та сприяє більш глибокому розумінню значень слів [27, с. 67-75].

По-п'яте, сенсорна інтеграція впливає на синтаксичний рівень мовлення через формування здатності до послідовної організації елементів. Побудова граматично правильного речення вимагає планування послідовності слів, узгодження морфологічних форм, дотримання порядку слів. Ці навички пов'язані із загальною здатністю до послідовної організації дій, яка формується на базі адекватної сенсорної інтеграції, особливо вестибулярної та пропріоцептивної систем [20, с. 45-59].

Сучасні дослідження також вказують на важливість інтеросептивної системи для мовленнєвого розвитку. Інтероцепція забезпечує усвідомлення внутрішніх станів організму, включаючи емоції, голод, втому, біль. Здатність розпізнавати та диференціювати власні внутрішні стани є необхідною для розвитку емоційного словника та здатності до вербалізації почуттів. Діти з

порушеннями інтероцептивної чутливості можуть мати труднощі в описі власних емоційних станів та розумінні емоційного контексту комунікації [1, с. 23-32].

Важливим аспектом є розуміння того, як порушення сенсорної інтеграції можуть призводити до специфічних мовленнєвих розладів. Наприклад, діти з тактильною гіперчутливістю можуть уникати оральних стимулів, що може призводити до обмеженого досвіду оральної моторики та, як наслідок, до затримки розвитку артикуляційних навичок. Діти з вестибулярною дисфункцією можуть мати труднощі в координації дихання та фонації, що впливає на якість голосу та плавність мовлення. Діти з пропріоцептивними порушеннями часто демонструють м'яку симптоматику дизартрії, пов'язану з недостатнім контролем артикуляційних рухів [90, с. 78-85].

Концепція нейропластичності підкреслює потенціал корекційного впливу через методи сенсорної інтеграції. **Нейропластичність** – це здатність нервової системи до структурних та функціональних змін у відповідь на досвід. У ранньому віці нейропластичність є максимальною, що створює оптимальні умови для корекції порушень сенсорної інтеграції та, опосередковано, мовленнєвих порушень. Систематичне надання адекватного сенсорного досвіду може сприяти формуванню нових нейронних зв'язків, мієлінізації провідних шляхів, дозріванню кіркових структур [49, с. 198].

Терапія сенсорної інтеграції базується на принципі активної участі дитини в сенсомоторній діяльності, яка є адаптивною, цілеспрямованою та мотиваційно значущою. На відміну від пасивної сенсорної стимуляції, активна участь дитини сприяє більш ефективному формуванню нейронних зв'язків та узагальненню набутих навичок на різні контексти. В логопедичній роботі це означає інтеграцію сенсомоторних вправ у функціональні мовленнєві завдання, що підвищує мотивацію дитини та сприяє переносу навичок у спонтанне мовлення [60, с. 145-154].

Метод сенсорної інтеграції передбачає створення контрольованого сенсорного середовища, де дитина може отримувати необхідну сенсорну

стимуляцію в контексті цілеспрямованої діяльності. Використовуються різноманітні матеріали та обладнання: гойдалки для вестибулярної стимуляції, батуту для пропріоцептивного входу, матеріали різної текстури для тактильної стимуляції, важкі ковдри та жилети для глибокого тиску. У логопедичній роботі ці засоби можуть інтегруватися в заняття для створення оптимальних умов для мовленнєвого навчання [41, с. 34-43].

Важливим є індивідуальний підхід до визначення сенсорних потреб дитини. Для цього використовуються спеціалізовані оціночні інструменти, що дозволяють виявити специфічний сенсорний профіль дитини, тобто індивідуальні особливості обробки сенсорної інформації в різних модальностях. На основі виявленого сенсорного профілю розробляється індивідуальна програма втручання, яка враховує як гіпер-, так і гіпочутливість дитини в різних сенсорних системах [7, с. 56-67].

Інтеграція методів сенсорної інтеграції в логопедичну практику вимагає міждисциплінарного підходу та співпраці різних спеціалістів: логопеда, ерготерапевта, фізичного терапевта, психолога. Кожен спеціаліст вносить свій унікальний внесок у розуміння потреб дитини та розробку комплексної програми втручання. Логопед фокусується на мовленнєвих аспектах, ерготерапевт на загальній сенсорній обробці та адаптивній поведінці, фізичний терапевт на великій моториці та постуральному контролі, психолог на емоційній регуляції та поведінкових аспектах [46, с. 112-124].

Сучасні дослідження підтверджують ефективність застосування сенсорно-інтегративного підходу в корекції мовленнєвих порушень. Діти, які отримують комплексне втручання, що включає методи сенсорної інтеграції поряд з традиційними логопедичними техніками, демонструють кращу динаміку в розвитку мовленнєвих навичок порівняно з дітьми, які отримують лише традиційну логопедичну допомогу. Особливо помітний ефект спостерігається в розвитку артикуляційної моторики, просодичних компонентів мовлення та загальної комунікативної активності [57, с. 145-156].

Важливою складовою сенсорно-інтегративного підходу є робота з батьками та іншими членами родини. Батьки повинні розуміти сенсорні потреби своєї дитини та вміти створювати підтримуюче сенсорне середовище вдома. Це включає адаптацію домашнього простору, впровадження сенсорних активностей у повсякденні рутини, використання спеціальних стратегій для регуляції поведінки. Освіта батьків підвищує узгодженість втручання та сприяє узагальненню навичок, сформованих під час терапевтичних сесій [47, с. 89-98].

Специфічні методики сенсорної інтеграції, адаптовані для логопедичної роботи, включають використання оромоторних вправ з різними сенсорними стимулами, артикуляційну гімнастику з елементами сенсорної стимуляції, логоритміку з акцентом на вестибулярний та пропріоцептивний вхід, мовленнєві ігри з тактильними матеріалами. Наприклад, артикуляційні вправи можуть виконуватися з використанням вібраційних стимулів, холодних або теплових подразників, різних смакових стимулів, що підвищує усвідомлення артикуляційних органів та полегшує формування точних артикуляційних укладів [11, с. 34-45].

Логоритміка, яка традиційно використовується в логопедичній практиці, може бути збагачена елементами сенсорної інтеграції. Ритмічні вправи під музику з використанням різних рухів (стрибків, обертань, повзання) забезпечують потужний вестибулярний та пропріоцептивний вхід, що сприяє організації нервової системи та створює оптимальні умови для мовленнєвого навчання. Поєднання ритмічних рухів з мовленнєвими завданнями (промовлянням віршів, складів, звуків) сприяє інтеграції моторних та мовленнєвих функцій [19, с. 67-78].

Тактильні ігри та активності можуть використовуватися для збагачення лексичного запасу, розвитку фонематичного сприйняття, формування граматичних навичок. Наприклад, діти можуть шукати об'єкти в коробці з рисом або піском, називаючи знайдені предмети, описуючи їх властивості, утворюючи форми множини або зменшувально-пестливі форми. Такі

активності не тільки забезпечують необхідну тактильну стимуляцію, але й роблять мовленнєві завдання більш мотиваційно значущими та функціональними [28, с. 78-89].

Використання обтяжених матеріалів (жилетів, ковдр, м'ячів) може бути ефективним для дітей, які потребують додаткового пропріоцептивного входу для організації нервової системи. Глибокий тиск має заспокійливий ефект і може підвищувати здатність дитини до концентрації уваги та засвоєння нової інформації. У логопедичній практиці обтяжені матеріали можуть використовуватися перед заняттям для підготовки дитини до навчання або під час заняття для підтримання оптимального рівня активації [34, с. 98-107].

Вестибулярна стимуляція через гойдання, обертання, перекочування може бути інтегрована в логопедичні заняття різними способами. Для дітей з гіпореактивною вестибулярною системою активні рухи можуть підвищувати рівень активації та покращувати увагу. Для дітей з гіперреактивністю повільні, передбачувані рухи можуть мати організуючий ефект. Мовленнєві завдання можуть виконуватися під час або після вестибулярної стимуляції, що створює унікальні можливості для нейропластичності [45, с. 234-245].

Створення сенсорних кімнат або сенсорних зон у логопедичних кабінетах дозволяє систематично надавати дітям необхідний сенсорний досвід. Такі простори можуть включати різноманітне обладнання: сухі басейни, батути, гойдалки, тунелі, матеріали різних текстур, світлові панелі, музичні інструменти. Логопедичні заняття в такому середовищі стають більш різноманітними, мотиваційними та ефективними [6, с. 67-79].

Важливо враховувати, що сенсорні потреби дитини можуть змінюватися протягом дня та залежати від різних факторів: рівня втоми, часу доби, попередньої активності, емоційного стану. Тому логопед повинен володіти навичками спостереження за поведінкою дитини та інтерпретації сенсорних сигналів. Ознаки сенсорного перевантаження (відхід від контакту, агресивна або автостимулююча поведінка, зниження уваги) або недостатньої стимуляції

(млявість, низька мотивація, труднощі концентрації) повинні бути сигналом для корекції сенсорного входу під час заняття [70, с. 89-101].

Сенсорна дієта – це індивідуально підібрана програма сенсорних активностей, що проводяться протягом дня для підтримання оптимального рівня активації нервової системи. У контексті логопедичної роботи сенсорна дієта може включати специфічні активності перед або між мовленнєвими завданнями, що підготовлюють нервову систему дитини до навчання. Наприклад, активні рухи перед заняттям для дітей з гіпореактивністю або заспокійливі активності для дітей з гіперреактивністю [66, с. 123-135].

Перспективним напрямком є поєднання сенсорно-інтегративного підходу з іншими сучасними методиками логопедичної роботи, такими як нейропсихологічний підхід, метод альтернативної та доповнювальної комунікації, використання інформаційних технологій. Такий комплексний підхід дозволяє максимально враховувати індивідуальні особливості дитини та забезпечувати всебічну підтримку її розвитку [89, с. 28-32].

Таким чином, сенсорна інтеграція відіграє фундаментальну роль у функціонуванні та розвитку мовлення дитини. Адекватна обробка та інтеграція сенсорної інформації створює нейрофізіологічну основу для формування всіх компонентів мовленнєвої системи: від артикуляційної моторики до семантики та прагматики. Порушення сенсорної інтеграції можуть негативно впливати на мовленнєвий розвиток через різні механізми, що підкреслює необхідність врахування сенсорних аспектів у діагностиці та корекції мовленнєвих порушень. Сенсорно-інтегративний підхід у логопедичній практиці базується на розумінні нейробіологічних основ розвитку, принципах нейропластичності та індивідуалізованому підході до кожної дитини. Використання методів сенсорної інтеграції в поєднанні з традиційними логопедичними техніками створює потужний інструмент для стимулювання мовленнєвого розвитку дітей раннього віку з порушеннями мовлення.

1.2. Особливості мовленнєвого розвитку дітей раннього віку в нормі та при порушеннях

Ранній вік охоплює період від народження до трьох років і характеризується інтенсивним темпом психофізичного розвитку дитини. Саме в цей період відбувається формування базових мовленнєвих навичок, що створюють підґрунтя для подальшого комунікативного, когнітивного та соціального розвитку особистості. Мовленнєвий розвиток у ранньому віці має свої специфічні закономірності, етапи та критерії нормативності, розуміння яких є необхідним для своєчасного виявлення відхилень та організації адекватної корекційної допомоги [3, с. 256].

Нормативний мовленнєвий розвиток у ранньому віці передбачає послідовне проходження декількох етапів, кожен з яких характеризується специфічними досягненнями у різних компонентах мовленнєвої системи. **Перший етап – долінгвістичний або довербальний** – охоплює період від народження до одного року. У цей час дитина оволодіває найпростішими формами комунікації, розвиває передумови мовленнєвої діяльності, формує фонематичний слух та артикуляційну базу [86, с. 145-153].

Новонароджена дитина володіє вродженими рефлексорними реакціями, серед яких особливе значення для мовленнєвого розвитку мають смоктальний, ковтальний та кашльовий рефлекс. Ці рефлекс забезпечують функціонування органів артикуляції та створюють моторну основу для подальшого формування довільних артикуляційних рухів. Перші звукові реакції немовляти – крик та плач – мають рефлексорний характер і виконують сигнальну функцію, повідомляючи про дискомфорт або потреби дитини [83, с. 234-242].

Починаючи з другого місяця життя, у репертуарі звукових реакцій дитини з'являється гуління – протяжна вокалізація голосних звуків, що супроводжується позитивними емоціями. Гуління є важливим етапом розвитку голосових можливостей дитини, свідчить про початок координації дихання та фонації, формування довільного контролю над голосовим

апаратом. У процесі гуління дитина експериментує з різними характеристиками голосу: висотою, гучністю, тривалістю звучання [12, с. 45-52].

Приблизно з чотирьох місяців розпочинається етап белькотіння, коли в мовленнєвих реакціях дитини з'являються складові структури, що нагадують склади. Спочатку це простий белькіт, що складається з однакових складів типу "ба-ба-ба", "ма-ма-ма". Такі вокалізації характеризуються ритмічною повторюваністю та свідчать про формування механізму складоутворення. Поступово белькіт ускладнюється, стає модульованим, у ньому з'являються інтонаційні конструкції, що відображають емоційний стан дитини [26, с. 67-78].

До восьми-дев'яти місяців розвивається складний белькіт, у якому з'являються різні поєднання приголосних та голосних звуків, формуються контури майбутніх слів. Дитина активно експериментує зі звуками, імітує інтонаційні патерни дорослого мовлення, демонструє здатність до ехолалії – відтворення почутих звукових комплексів. У цей період формується важливий механізм аудіо-вокального зворотного зв'язку, коли дитина починає співвідносити слухові образи звуків з артикуляційними рухами, необхідними для їх продукування [53, с. 312].

Наприкінці першого року життя у мовленні дитини з'являються перші слова, що знаменує перехід до лінгвістичного етапу розвитку. Перші слова часто мають спрощену фонетичну структуру, можуть бути звуконаслідувальними або складатися з повторюваних складів. Ці слова зазвичай полісемантичні, тобто одне слово може позначати різні об'єкти, дії або ситуації залежно від контексту. Активний словник дитини до року в нормі становить від двох до десяти слів, проте пасивний словник значно більший – дитина розуміє значно більше слів, ніж може вимовити [4, с. 34-48].

Другий етап мовленнєвого розвитку охоплює другий рік життя і характеризується інтенсивним накопиченням словникового запасу та початком формування граматичної системи. На початку другого року дитина

активно збагачує свій активний словник, засвоює нові слова щоденно. До півтора років активний словник зазвичай становить від десяти до п'ятдесяти слів, переважно іменників, що позначають найближче оточення дитини: членів родини, іграшки, їжу, одяг. У мовленні з'являються перші дієслова та прикметники, проте їх кількість значно менша порівняно з іменниками [28, с.89-101].

Важливою віхою розвитку на другому році життя є так званий "лексичний вибух" або "лексичний стрибок", що зазвичай відбувається у віці від півтора до двох років. У цей період темп засвоєння нових слів різко прискорюється, дитина може засвоювати декілька нових слів щодня. Це явище пов'язане з якісними змінами в когнітивному розвитку, зокрема з розумінням символічної функції слова – того, що кожен предмет має свою назву. Після лексичного вибуху активний словник дитини до двох років в нормі становить від п'ятдесяти до трьохсот слів [33, с. 123-128].

На другому році життя також розпочинається формування фразового мовлення. Спочатку з'являються двослівні висловлювання, що складаються з комбінацій слів без граматичного оформлення, так звані "телеграфні фрази". Ці фрази можуть виражати різні значення: "мама дай" (прохання), "тато пішов" (констатація факту), "баба ба-ба" (повідомлення про щось). Поступово фрази ускладнюються, з'являються трислівні конструкції, починається засвоєння граматичних категорій, хоча граматичне оформлення ще далеке від нормативного [39, с. 156-163].

Третій етап мовленнєвого розвитку припадає на третій рік життя і характеризується бурхливим розвитком усіх компонентів мовленнєвої системи. Активний словник дитини до трьох років у нормі становить від восьмисот до полутора тисяч слів. У словнику з'являються різні частини мови: окрім іменників, дієслів та прикметників, дитина починає використовувати прислівники, займенники, прийменники, сполучники. Мовлення стає більш різноманітним та виразним, дитина активно експериментує зі словами, створює неологізми [30, с. 234-239].

На третьому році життя інтенсивно розвивається граматична система мовлення. Дитина оволодіває основними граматичними категоріями: відмінками іменників, числом, родом, часом дієслів, узгодженням слів у реченні. З'являються складні речення з сполучниками та складнопідрядні конструкції. Проте процес граматичного оформлення ще не завершений, у мовленні трапляються помилки в узгодженні слів, використанні відмінкових закінчень, утворенні форм множини [84, с. 267-278].

Фонетична сторона мовлення на третьому році життя також активно вдосконалюється. Дитина оволодіває правильною вимовою більшості звуків рідної мови, хоча складні за артикуляцією звуки (сонорні, шиплячі, свистячі) можуть бути ще недоступними або спотвореними. Звуко-складова структура слів стає більш стабільною, зменшується кількість перестановок та пропусків складів, проте в багатоскладових словах ще можуть спостерігатися спрощення. Фонематичний слух активно розвивається, дитина починає помічати помилки в мовленні інших [55, с. 56-65].

Паралельно з експресивним мовленням розвивається імпресивне мовлення – розуміння мови. Уже на першому році життя дитина починає розуміти значення окремих слів, інструкцій, звернених до неї питань. До двох років дитина розуміє прості оповідання, може виконувати двоступеневі інструкції, орієнтується в найближчому просторі за словесними вказівками. До трьох років рівень розуміння мови значно підвищується: дитина розуміє складні граматичні конструкції, здатна до розуміння контекстного мовлення, може відповідати на питання про минулі та майбутні події [78, с. 189-201].

Комунікативна функція мовлення формується паралельно з іншими компонентами мовленнєвої системи. На першому році життя дитина використовує невербальні засоби комунікації: жести, міміку, погляд, вокалізації. З появою перших слів комунікація стає більш ефективною та різноманітною. Дитина використовує мовлення для вираження своїх потреб, емоцій, для встановлення соціального контакту. На третьому році життя дитина активно використовує мовлення в ігровій діяльності, веде монологи під

час гри, ставить запитання дорослим, розповідає про свої враження [68, с. 178-187].

Індивідуальні темпи мовленнєвого розвитку можуть значно варіюватися в межах норми. Деякі діти демонструють випереджальний розвиток мовлення, рано починають говорити, швидко накопичують словниковий запас, демонструють граматично правильне мовлення. Інші діти можуть мати дещо сповільнені темпи мовленнєвого розвитку, пізніше починати говорити, повільніше накопичувати словник, проте згодом досягають нормативних показників. Важливо відрізнити індивідуальні варіанти норми від справжніх порушень мовленнєвого розвитку [76, с. 123-135].

Порушення мовленнєвого розвитку в ранньому віці можуть мати різний характер, ступінь вираженості та етіологію.

Затримка мовленнєвого розвитку – найбільш поширена форма порушення в цьому віковому періоді. Під затримкою розуміють відставання в темпах формування мовленнєвих навичок порівняно з віковими нормами при збереженій здатності до засвоєння мови. Діти із затримкою мовленнєвого розвитку пізніше починають гулити, белькотіти, вимовляти перші слова, повільніше накопичують активний словник, мають труднощі у формуванні фразового мовлення [87, с. 224].

Критеріями затримки мовленнєвого розвитку є відсутність гуління до шести місяців, відсутність белькотіння до дев'яти місяців, відсутність перших слів до півтора років, відсутність фразового мовлення до двох з половиною років, обмежений активний словник (менше п'ятдесяти слів) у два роки, відсутність складних граматичних конструкцій до трьох років. При цьому важливо враховувати не лише кількісні показники, але й якісні характеристики мовлення: різноманітність лексики, граматичне оформлення, комунікативну активність [10, с. 45-56].

Етіологія затримки мовленнєвого розвитку може бути різноманітною. **До біологічних факторів** належать: перинатальна патологія, недоношеність, гіпоксично-ішемічне ураження центральної нервової системи,

внутрішньоутробні інфекції, генетичні синдроми, хронічні соматичні захворювання. **Соціальні фактори** включають дефіцит мовленнєвого спілкування, педагогічну занедбаність, білінгвізм, несприятливе сімейне середовище. Часто затримка мовленнєвого розвитку має мультифакторну етіологію, коли поєднуються різні несприятливі чинники [25, с. 89-99].

Окрему групу становлять діти з **алалією** – відсутністю або грубим недорозвиненням мовлення внаслідок органічного ураження кіркових мовленнєвих зон у пренатальному або ранньому постнатальному періодах. Розрізняють моторну та сенсорну алалію. При **моторній алалії** порушується експресивне мовлення при відносно збереженому розумінні, що пов'язано з ураженням зони Брока та суміжних ділянок. При **сенсорній алалії** первинно порушується розуміння мови через ураження зони Верніке, що вторинно призводить до порушення експресивного мовлення [18, с. 78-89].

Дизартрія – порушення звуковимовної сторони мовлення внаслідок органічного ураження центральної або периферичної нервової системи, що призводить до недостатньої іннервації органів артикуляції. У ранньому віці можуть виявлятися ознаки стертої дизартрії, що проявляються в порушеннях м'язового тону артикуляційного апарату, обмеженості та неточності артикуляційних рухів, порушеннях дихання та голосоутворення, недостатній інтонаційній виразності мовлення [64, с. 123-134].

Ринолалія – порушення звуковимови та тембру голосу внаслідок анатомічних дефектів будови артикуляційного апарату або функціональних розладів піднебінно-глоткового змикання. Найбільш поширеною формою є відкрита ринолалія, що спостерігається при незрощенні верхньої губи, альвеолярного відростка, твердого та м'якого піднебіння. Діти з ринолалією потребують комплексного втручання, що включає хірургічне лікування, ортодонтичну корекцію та логопедичну роботу [13, с. 67-78].

Заїкання в ранньому віці частіше розпочинається у віці від двох до трьох років, що збігається з періодом інтенсивного розвитку фразового мовлення. Виділяють **еволюційне заїкання**, пов'язане з природною

нерівномірністю розвитку різних мовленнєвих компонентів, та **невротичне заїкання**, що виникає внаслідок гострої психічної травми або хронічної психотравмуючої ситуації. У ранньому віці заїкання може мати нестійкий характер і при адекватному втручанні піддається корекції [2, с. 34-47].

Діти з порушеннями слуху становлять особливу категорію, оскільки сенсорна депривація безпосередньо впливає на можливості мовленнєвого розвитку. Навіть незначне зниження слуху в ранньому віці може призводити до затримки мовленнєвого розвитку, порушень звуковимови, бідності словникового запасу. Рання діагностика порушень слуху та своєчасне слухопротезування або кохлеарна імплантація з подальшою реабілітацією дозволяють значно покращити прогноз мовленнєвого розвитку [42, с. 45-58].

Діти з розладами аутистичного спектру мають специфічні особливості мовленнєвого розвитку. Характерними є порушення комунікативної функції мовлення при можливому збереженні формальних мовленнєвих навичок, ехолоалія, стереотипні висловлювання, порушення просодики, труднощі розуміння контекстного мовлення та невербальних аспектів комунікації. Мовленнєвий розвиток може бути затриманим, регресивним або атиповим [74, с. 178-189].

Інтелектуальні порушення також суттєво впливають на мовленнєвий розвиток. Діти з інтелектуальною недостатністю пізніше починають говорити, повільніше накопичують словниковий запас, мають труднощі в розумінні абстрактних понять, засвоєнні граматичних правил, побудові зв'язних висловлювань. Темп та рівень мовленнєвого розвитку корелює зі ступенем інтелектуального порушення [71, с. 156-168].

Діагностика порушень мовленнєвого розвитку в ранньому віці має свої особливості та складнощі. **По-перше**, нормативні показники мовленнєвого розвитку мають широкий діапазон індивідуальних варіацій, що ускладнює диференціацію норми та патології. **По-друге**, маленький вік дітей обмежує можливості формального обстеження, потребує застосування спеціальних методів оцінки, переважно ігрових та натуралістичних. **По-третє**, мовленнєві

порушення в ранньому віці часто поєднуються з іншими відхиленнями в розвитку, що потребує комплексної міждисциплінарної діагностики [48, с. 280].

Діагностичний процес включає збір **анамнестичних даних**, спостереження за дитиною в природних умовах, структуроване обстеження мовленнєвих та немовленнєвих функцій, використання стандартизованих діагностичних інструментів. При зборі анамнезу важливо з'ясувати особливості перебігу вагітності та пологів, раннього психомоторного розвитку, перенесені захворювання, умови виховання, особливості сімейної взаємодії. **Спостереження** дозволяє оцінити комунікативну активність дитини, використання вербальних та невербальних засобів комунікації, розуміння звернень, реакцію на мовленнєві стимули [59, с. 167-178].

Обстеження має охоплювати всі компоненти мовленнєвої системи: імпресивне та експресивне мовлення, фонетико-фонематичну, лексичну, граматичну сторони мовлення, зв'язне мовлення. При обстеженні імпресивного мовлення оцінюється розуміння звернень, інструкцій, назв предметів, дій, ознак, граматичних конструкцій. Експресивне мовлення оцінюється за параметрами активності комунікації, обсягу активного словника, якості звуковимови, особливостей граматичного оформлення, здатності до побудови фраз та висловлювань. Важливо також оцінити стан артикуляційного апарату, моторики органів мовлення, дихальної функції [88, с. 89-101].

Стандартизовані діагностичні інструменти для оцінки мовленнєвого розвитку в ранньому віці включають шкали, опитувальники для батьків, спеціалізовані тести. До найбільш поширених належать **Шкала комунікативного розвитку MacArthur-Bates**, **Мюнхенська функціональна діагностика розвитку**, **Батлі-тест розвитку дитини**, **Денверський скринінговий тест розвитку**. Ці інструменти дозволяють отримати об'єктивну оцінку рівня мовленнєвого розвитку, порівняти показники дитини з нормативними даними, відстежувати динаміку розвитку [32, с. 67-82].

Раннє виявлення порушень мовленнєвого розвитку має принципове значення для прогнозу та результативності корекційного втручання. Пластичність мозку в ранньому віці, наявність сензитивних періодів розвитку, можливість використання компенсаторних механізмів створюють оптимальні умови для корекції порушень. Своєчасно розпочата корекційна робота дозволяє попередити вторинні відхилення в розвитку, забезпечити повноцінну соціалізацію дитини, підготувати до навчання в школі [79, с. 368].

Корекційна робота з дітьми раннього віку з порушеннями мовленнєвого розвитку має будуватися на основі комплексного підходу, що передбачає залучення різних фахівців: логопеда, психолога, невролога, педіатра, реабілітолога. Важливою є координація зусиль різних спеціалістів, узгодження корекційних програм, забезпечення наступності етапів реабілітації. Центральне місце в корекційному процесі посідає сім'я, батьки мають бути активними учасниками реабілітації, виконувати рекомендації фахівців, створювати сприятливе середовище для розвитку дитини [9, с. 45-59].

Основні напрями корекційної роботи включають стимуляцію мовленнєвого розвитку, формування передумов мовленнєвої діяльності, розвиток фонематичного сприйняття, збагачення активного та пасивного словника, формування граматичного ладу мовлення, розвиток зв'язного мовлення, стимуляцію комунікативної активності. Методи роботи мають бути адекватними віковим особливостям дітей, використовувати природні види діяльності – маніпулювання предметами, предметну діяльність, гру. Важливе значення має створення збагаченого мовленнєвого середовища, насичення повсякденного життя дитини мовленнєвою взаємодією [17, с. 89-102].

Робота над розвитком **імпресивного мовлення** передбачає формування слухової уваги до мовлення, розвиток розуміння назв предметів, дій, ознак, граматичних конструкцій. Використовуються методи показу предметів з їх називанням, виконання інструкцій, відповіді на запитання показом, добір предметів за словесним описом. Важливо поступово ускладнювати матеріал,

переходити від розуміння в конкретній ситуації до розуміння поза ситуацією, від однослівних до багатослівних інструкцій [44, с. 123-135].

Розвиток **експресивного мовлення** включає формування потреби в комунікації, розвиток невербальних засобів спілкування, стимуляцію голосових реакцій, белькотіння, викликання перших слів, розширення активного словника, формування фразового мовлення. На початкових етапах роботи використовуються емоційно насичені ігри, співи, звуконаслідування, стимулювання мовленнєвої активності в значущих для дитини ситуаціях. По мірі появи перших слів проводиться робота над збагаченням словника в різних тематичних групах, формуванням дієслівної лексики, прикметників [23, с. 78-91].

Робота над звуковою стороною мовлення в ранньому віці має профілактичний та підготовчий характер. Проводиться розвиток дихання, голосу, артикуляційної моторики, фонематичного слуху. Використовуються ігри на розвиток мовленнєвого дихання, голосові вправи, артикуляційна гімнастика в ігровій формі, ігри на розрізнення немовленнєвих та мовленнєвих звуків. Важливо створювати правильні еталони вимови, не фіксувати увагу на недоліках звуковимови, заохочувати мовленнєву активність [63, с. 89-98].

Формування граматичного ладу мовлення здійснюється в процесі практичного оволодіння мовою без спеціального навчання граматичним правилам. Дитина засвоює граматичні форми та конструкції шляхом наслідування, аналогії, узагальнення мовленнєвого досвіду. Завдання логопеда – створити умови для накопичення різноманітного мовленнєвого матеріалу, стимулювати використання різних граматичних форм, м'яко виправляти помилки, даючи правильний зразок. Важливо працювати над засвоєнням числа іменників, відмінкових форм, узгодженням слів у реченні, формуванням різних типів речень [38, с. 189-198].

Розвиток зв'язного мовлення в ранньому віці передбачає формування здатності до діалогічного спілкування, розповіді про поточні події, переказу простих оповідань. Використовуються бесіди за змістом ігор, прогулянок,

розглядання картинок з питаннями та відповідями, спільне складання оповідань за допомогою дорослого. Важливо створювати мотивацію до мовленнєвого спілкування, заохочувати ініціативні висловлювання дитини, розширювати її відповіді [67, с. 167-179].

Особливого значення в роботі з дітьми раннього віку набуває розвиток комунікативної мотивації та навичок. Діти з мовленнєвими порушеннями часто мають недостатню комунікативну активність, уникають мовленнєвого спілкування, використовують примітивні способи комунікації. Робота має бути спрямована на формування потреби в спілкуванні, розвиток різних форм комунікації, навчання використанню мовлення в різних соціальних ситуаціях. Використовуються ігрові ситуації, що вимагають мовленнєвої взаємодії, спільна діяльність, інсценування, рольові ігри [75, с. 56-68].

Важливою складовою корекційної роботи є навчання батьків методам стимуляції мовленнєвого розвитку в домашніх умовах. Батьки проводять з дитиною значно більше часу, ніж логопед, тому від їх компетентності значною мірою залежить ефективність корекції. Батькам потрібно пояснити особливості мовленнєвого розвитку дитини, навчити методам стимуляції мовлення в повсякденних ситуаціях, сформувати адекватні очікування та позитивне ставлення до процесу реабілітації. Проводяться індивідуальні консультації, тренінги, надаються письмові рекомендації, організовуються групи підтримки батьків [50, с. 296].

Профілактика мовленнєвих порушень у ранньому віці включає комплекс заходів на різних рівнях. Первинна профілактика спрямована на попередження виникнення порушень і включає збереження здоров'я вагітних жінок, профілактику перинатальної патології, своєчасне лікування соматичних захворювань, створення сприятливих умов для розвитку дитини. Вторинна профілактика передбачає ранню діагностику відхилень у розвитку та своєчасне початок корекційної роботи. Третинна профілактика спрямована на попередження ускладнень та вторинних відхилень при вже наявних порушеннях [73, с. 89-103].

Прогноз мовленнєвого розвитку при порушеннях у ранньому віці залежить від багатьох факторів: характеру та ступеня порушення, етіології, часу початку корекційної роботи, її систематичності та інтенсивності, компенсаторних можливостей дитини, участі сім'ї в реабілітаційному процесі. За сприятливих умов багато дітей із затримкою мовленнєвого розвитку досягають нормативних показників до початку шкільного навчання. При більш грубих порушеннях (алалія, дизартрія) корекційна робота може тривати кілька років, проте рання діагностика та систематичне втручання значно покращують прогноз [81, с. 123-137].

Таким чином, ранній вік є критичним періодом для мовленнєвого розвитку, що характеризується швидкими темпами формування всіх компонентів мовленнєвої системи. Порушення мовленнєвого розвитку в цьому віці можуть мати різний характер та етіологію, проте об'єднуючою особливістю є необхідність раннього виявлення та своєчасного початку корекційної роботи. Комплексний підхід до діагностики та корекції, залучення сім'ї, використання сучасних методів реабілітації створюють оптимальні умови для подолання мовленнєвих порушень та забезпечення повноцінного розвитку дитини. Подальші дослідження в цій галузі мають бути спрямовані на вдосконалення методів ранньої діагностики, розробку ефективних корекційних програм, адаптованих до особливостей раннього віку, вивчення віддалених результатів ранньої допомоги.

Успішність корекційної роботи значною мірою визначається взаємодією всіх учасників реабілітаційного процесу. Координація зусиль логопеда, психолога, лікаря, педагогів та батьків забезпечує цілісність та послідовність корекційного впливу. Регулярний моніторинг динаміки розвитку дозволяє своєчасно коригувати програму реабілітації, адаптувати методи роботи до індивідуальних особливостей дитини, забезпечувати наступність між різними етапами допомоги [14, с. 89-104].

Важливою складовою успішної реабілітації є створення інклюзивного середовища, що забезпечує повноцінну соціалізацію дитини з мовленнєвими

порушеннями. Інклюзія в ранньому віці передбачає не лише перебування дитини серед однолітків з нормативним розвитком, але й надання їй необхідної підтримки, адаптацію методів роботи, формування толерантного ставлення в соціальному оточенні. Досвід інклюзивної освіти свідчить про позитивний вплив на мовленнєвий та соціальний розвиток дітей з порушеннями за умови адекватного супроводу [35, с. 304].

Сучасні тенденції в корекційній роботі з дітьми раннього віку включають використання інноваційних технологій, зокрема комп'ютерних програм, інтерактивних додатків, відеомодельовання. Ці технології можуть бути ефективними інструментами стимуляції мовленнєвого розвитку, підвищення мотивації дитини, індивідуалізації корекційного процесу. Проте їх застосування має бути виваженим, дозованим та обов'язково поєднуватися з традиційними методами роботи, оскільки в ранньому віці пріоритетним є безпосереднє емоційне спілкування з дорослим [16, с. 78-92].

Перспективним напрямом є розвиток телемедицини та дистанційних форм логопедичної допомоги. Онлайн-консультації, відеозустрічі з логопедом, надання рекомендацій батькам через інтернет-платформи можуть підвищити доступність корекційних послуг, особливо для сімей, що проживають у віддалених регіонах. Водночас важливо враховувати обмеження дистанційного формату роботи з маленькими дітьми та використовувати його як доповнення до очних занять [61, с. 145-158].

Науково-дослідницька робота в галузі мовленнєвого розвитку дітей раннього віку потребує подальшого розвитку. Актуальними є дослідження нейробіологічних основ мовленнєвого розвитку, генетичних факторів мовленнєвих порушень, ефективності різних методів корекції, довготривалих результатів ранньої допомоги. Особливої уваги потребує вивчення мовленнєвого розвитку в умовах білінгвізму, впливу цифрових технологій на формування мовлення, особливостей мовленнєвого розвитку при різних нозологіях [5, с. 23-41].

Соціально-економічні аспекти ранньої допомоги також заслуговують на увагу. Інвестиції в ранню діагностику та корекцію є економічно вигідними для суспільства, оскільки дозволяють знизити потребу в більш інтенсивних та тривалих втручаннях на пізніших етапах розвитку, підвищити рівень соціальної адаптації та якості життя людей з порушеннями розвитку. Розвиток системи ранньої допомоги потребує відповідного фінансування, підготовки кваліфікованих кадрів, створення мережі доступних послуг [72, с. 12-28].

Міжнародний досвід свідчить про ефективність різних моделей організації ранньої допомоги: від централізованих систем з мережею спеціалізованих центрів до децентралізованих моделей з акцентом на домашні візити фахівців. Кожна модель має свої переваги та обмеження, вибір оптимальної залежить від соціально-економічних умов, культурних особливостей, доступних ресурсів. Важливим є вивчення та адаптація кращих міжнародних практик до вітчизняних умов [80, с. 89-106].

Етичні аспекти роботи з дітьми раннього віку та їхніми сім'ями включають дотримання принципів конфіденційності, інформованої згоди, недискримінації, поваги до культурних відмінностей та сімейних цінностей. Фахівці мають бути чутливими до потреб та очікувань родин, уникати стигматизації дітей з порушеннями, підтримувати батьківську компетентність та впевненість. Важливо також дотримуватися професійних стандартів, постійно підвищувати свою кваліфікацію, використовувати науково обґрунтовані методи роботи [51, с. 268].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що мовленнєвий розвиток у ранньому віці є складним багатокомпонентним процесом, що відбувається під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів. Розуміння закономірностей нормативного розвитку, особливостей різних порушень, володіння сучасними методами діагностики та корекції є необхідною основою для забезпечення ефективної допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями. Рання діагностика, своєчасне початок корекційної роботи, комплексний міждисциплінарний підхід, активна участь сім'ї створюють оптимальні умови

для подолання порушень та забезпечення повноцінного мовленнєвого розвитку, що є основою для успішної соціалізації та навчання дитини.

Висновки до розділу 1

У першому розділі даної магістерської роботи нами було здійснено теоретичне узагальнення проблеми використання засобів сенсорної інтеграції у роботі з дітьми раннього віку, які мають порушення мовлення. Проведений аналіз наукової літератури дав змогу з'ясувати, що сенсорна інтеграція виступає фундаментальним компонентом психофізичного та мовленнєвого розвитку дитини. Її достатній рівень забезпечує узгоджену діяльність аналізаторних систем, сприяє формуванню моторного контролю, фонематичного слуху, артикуляційної точності, уваги, пам'яті та мислення.

Сенсорна інтеграція, як показано у працях А. Дж. Айерс, О. Боряк, М. Козак, Т. Фаласеніді та інших учених, є не просто педагогічним підходом, а складним нейропсихологічним процесом, який забезпечує впорядкування сенсорної інформації, що надходить із зовнішнього середовища. У дітей раннього віку цей процес є базовим для становлення усіх пізнавальних функцій, зокрема мовлення. Саме завдяки сенсорній інтеграції дитина навчається адекватно реагувати на стимули, координувати рухи, розпізнавати звуки та пов'язувати їх із смисловими образами.

Аналіз психолого-педагогічних і логопедичних джерел показав, що мовленнєвий розвиток дитини не може розглядатися ізольовано від сенсорного. Усі складові мовленнєвої діяльності – фонетико-фонематична, лексична, граматична – тісно пов'язані з роботою сенсорних систем. Зорові, слухові, тактильні та рухові сигнали створюють передумови для формування звукомоторної координації, яка забезпечує точність артикуляції та розбірливість мовлення. Таким чином, сенсорна інтеграція виступає не лише засобом корекційної підтримки, а й однією з ключових умов розвитку мовленнєвої компетентності дитини.

У ході аналізу було визначено, що порушення сенсорної інтеграції можуть проявлятися у дітей із мовленнєвими труднощами у вигляді гіпер- або

гіпочутливості до звуків, дотиків, рухів, у невмінні орієнтуватися у просторі, низькому рівні концентрації уваги, труднощах координації. Ці фактори істотно впливають на здатність дитини засвоювати мовленнєвий досвід, повторювати звуки, утримувати мовленнєве завдання. Отже, мовленнєві розлади часто мають сенсорну природу, що потребує комплексного підходу до їх корекції.

Теоретичне осмислення проблеми дало підстави стверджувати, що робота логопеда з дітьми раннього віку повинна враховувати стан сенсорних систем. Використання сенсорної інтеграції у логопедичній практиці сприяє підвищенню ефективності корекційного процесу, оскільки поєднує фізіологічну, психічну та мовленнєву активність дитини. Такі заняття допомагають не лише відпрацювати артикуляційні рухи, а й гармонізувати емоційний стан, розвинути почуття ритму, увагу, здатність до наслідування. Водночас формуються навички саморегуляції, що є основою подальшої соціалізації.

У результаті вивчення наукових позицій учених доведено, що сенсорна інтеграція має системний вплив на всі ланки розвитку дитини. Її розвиток забезпечує формування схем тіла, просторового орієнтування, координації рухів і формує нейропсихологічне підґрунтя для оволодіння мовленням. Достатній рівень сенсорної інтеграції є передумовою для розвитку фонематичного сприймання, правильного артикуляційного апарату, мовленнєвого дихання, темпо-ритмічної організації мовлення, а також граматичних конструкцій і комунікативної поведінки.

Особливу увагу в дослідженні приділено розгляду взаємозв'язку між сенсомоторним і мовленнєвим розвитком. У ранньому дитинстві ці процеси формуються паралельно та взаємно зумовлюють один одного. Сенсомоторні ігри, вправи на баланс, маніпуляції з дрібними предметами, робота з різними текстурами активізують не лише моторну, але й мовленнєву діяльність. Через рух, дотик і сприймання дитина отримує багатовимірний досвід, який сприяє

розширенню словникового запасу, кращому розумінню мовлення дорослого та формуванню комунікативної мотивації.

Розглянуто також педагогічні умови ефективного застосування сенсорної інтеграції у логопедичній практиці. Підкреслено важливість створення сенсорно збагаченого середовища, яке стимулює дитину до дослідження, пізнання і мовленнєвого самовираження. Особливого значення набуває систематичність, поступовість і цілеспрямованість роботи. Елементи сенсорної інтеграції мають бути органічно поєднані зі структурою логопедичного заняття – від підготовчих вправ до мовленнєвих завдань. Важливо, щоб педагог забезпечував позитивний емоційний фон, враховував сенсорний профіль кожної дитини й підбирав індивідуальні стимули.

Сенсорна інтеграція сприяє не лише формуванню окремих мовленнєвих умінь, а й розвитку вищих психічних функцій – уваги, пам'яті, мислення, уяви. Збалансована сенсорна система забезпечує швидший розвиток когнітивних процесів, необхідних для побудови зв'язного висловлювання. У цьому контексті сенсорна інтеграція розглядається як міждисциплінарне поняття, що поєднує фізіологічні, психологічні та педагогічні підходи до розвитку мовлення.

Таким чином, у першому розділі було обґрунтовано теоретичні засади сенсорної інтеграції як ефективного засобу впливу на розвиток мовлення дітей раннього віку. Встановлено, що сенсорна інтеграція має важливе значення для функціонування центральної нервової системи, розвитку сенсомоторики, артикуляційного апарату, фонематичного слуху та загальної мовленнєвої активності. Її формування створює основу для успішного розвитку мовлення, попередження вторинних порушень і гармонізації поведінкової сфери дитини.

Відповідно, подальше дослідження у цьому напрямі має бути спрямоване на експериментальну перевірку ефективності використання засобів сенсорної інтеграції у процесі активізації мовленнєвих навичок у дітей із порушеннями мовлення, а також на розробку конкретних методичних рекомендацій для практичних логопедів.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Стан розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення

Експериментальне дослідження проводилося на базі двох комунальних закладів дошкільної освіти. Метою констатувального етапу було вивчення актуального стану розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення та аналіз особливостей їхньої сенсорної інтеграції з використанням методу паралельних груп (експериментальної та контрольної), оскільки, як зазначають Максименко С. Д. та Зайчикова Т. В., «використання контрольної групи в експериментальному дослідженні є необхідною умовою для об'єктивної оцінки ефективності корекційного втручання, оскільки дозволяє відокремити вплив корекційної програми від природної динаміки розвитку» [49, с. 198].

Формування вибірки дослідження

У дослідженні взяли участь 20 дітей віком від 2 років 3 місяців до 3 років 11 місяців з порушеннями мовлення:

Експериментальна група (ЕГ): 10 дітей з ДНЗ «Берізка» села Іванівці Дністровського району Чернівецької області.

Контрольна група (КГ): 10 дітей з ДНЗ села Комарів Дністровського району Чернівецької області.

Характеристики вибірки (обох груп) представлені у таблиці 2.1

Таблиця 2.1.

**Критерії формування
експериментальної та контрольної груп**

Критерій	Характеристика	ЕГ	КГ
Кількість дітей	Загалом	10	10
	Хлопчики / Дівчатка	7 / 3	7 / 3
Середній вік	Роки; місяці	3р.4міс.	3р.2міс.
Тип порушення	Діти з ЗМР	4	4
	Діти з порушеннями звуковимови	6	6
Соціальний статус	Повні сім'ї, середній рівень	100%	100%
Супутні порушення	Відсутність грубих неврологічних, сенсорних, інтелектуальних порушень	+	+

Зазначимо, що Тарасун В.В. підкреслює: «формування експериментальної та контрольної груп має здійснюватися за принципом максимальної подібності за всіма параметрами, крім фактора впливу, що досліджується» [79, с. 267].

Таблиця 2.2.

Характеристика експериментальної групи (ЕГ)

№	Ім'я	Вік	Стать	Діагноз	Особливості
Діти з ЗМР					
1	Діма П.	3р.5м.	Х	ЗМР	Тактильна гіперчутливість, ускладнений анамнез
2	Каріна П.	2р.3м.	Д	ЗМР	Вестибулярна дисфункція, недоношеність
3	Артем Р.	2р.4м.	Х	ЗМР	Пропріоцептивна недостатність, асфіксія
4	Матвій П.	2р.8м.	Х	ЗМР	Комбіновані сенсорні порушення
Діти з порушеннями звуковимови					

5	Юля Г.	2р.9м.	Д	Порушення звуковимови	Відсутні свистячі, шиплячі, сонорні
6	Мирослав Ж.	2р.11м.	Х	Порушення звуковимови	Множинні порушення звуковимови
7	Варвара Б.	2р.8м.	Д	Порушення звуковимови	Тактильна гіпочутливість
8	Мирослав Р.	2р.10м.	Х	Порушення звуковимови	Відсутні пізні звуки онтогенезу
9	Дар'я Л.	2р.9м.	Д	Порушення звуковимови	Труднощі автоматизації звуків
10	Міша Л.	2р.11м.	Х	Порушення звуковимови	Порушення всіх пізніх звуків

Таблиця 2.3.

Характеристика контрольної групи (КГ)

№	Ім'я	Вік	Стать	Діагноз	Особливості
Діти з ЗМР					
1	Владислав С.	2р.4м.	Х	ЗМР	Асфіксія, затримка розвитку
2	Єва Ч.	2р.6м.	Д	ЗМР	Токсикоз вагітності, гіперчутливість
3	Богдан Н.	2р.5м.	Х	ЗМР	Недоношеність, вестибулярні порушення
4	Вікторія Г.	2р.7м.	Д	ЗМР	Регрес мовлення після інфекції
Діти з порушеннями звуковимови					
5	Назар П.	2р.8м.	Х	Порушення звуковимови	Відсутні свистячі, шиплячі, сонорні
6	Соломія К.	2р.10 м.	Д	Порушення звуковимови	Множинні порушення звуковимови
7	Матвій Б.	2р.9м.	Х	Порушення звуковимови	Відсутні пізні звуки

8	Ярослава Д.	2р.11 м.	Д	Порушення звуковимови	Порушення складних звуків
9	Кирило Л.	2р.8м.	Х	Порушення звуковимови	Труднощі диференціації
10	Емілія Т.	2р.10 м.	Д	Порушення звуковимови	Множинні порушення

Таблиця 2.4.

Умови проведення дослідження

Параметр	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Тривалість	6 місяців	6 місяців
Кількість занять	48 індивідуальних	48 індивідуальних
Частота	2 рази/тиждень	2 рази/тиждень
Тривалість заняття	20-25 хв	20-25 хв
Методика	Програма з систематичним використанням засобів сенсорної інтеграції	Традиційна логопедична допомога без акцентованого сенсорного компоненту
Робота з батьками	Активна: консультації щомісяця, майстер- класи, щотижневі домашні завдання	Епізодична: консультації за запитом
Обладнання	Спеціальне обладнання для сенсорної інтеграції	Стандартне логопедичне обладнання

Борозенець М. М. та Литвиненко Н. П. зазначають: «контрольна група має отримувати логопедичну допомогу за традиційними методиками в тому ж обсязі, що й експериментальна, щоб виключити вплив фактора інтенсивності занять на результати дослідження» [10, с. 52].

Діагностична програма

Діагностична програма включала комплексне обстеження мовленнєвих навичок та стану сенсорної інтеграції. Використовувалася трибальна шкала оцінювання:

3 бали – навичка сформована відповідно до норми;

2 бали – навичка сформована частково;

1 бал – навичка не сформована.

Максимальна кількість балів – 96.

Напрями та основні параметри обстеження дітей представлені у таблиці нижче.

Таблиця 2.5.

Напрями та параметри діагностичного обстеження

Напрямок обстеження	Параметри оцінювання	Кількість завдань
1. Імпресивне мовлення	Розуміння назв предметів	20
	Розуміння назв дій	15
	Розуміння назв ознак	12
	Виконання простих інструкцій	10
	Виконання двоступеневих інструкцій	8
2. Експресивне мовлення	Обсяг активного словника	Підрахунок слів
	Характер слів (повні/спрощені/звуконаслідувальні)	Якісна оцінка
	Наявність фразового мовлення	0-3 слова у фразі
	Граматичне оформлення	Якісна оцінка
3. Звуковимова	Голосні звуки	6 звуків
	Ранні приголосні	9 звуків
	Пізні звуки (свистячі, шиплячі, сонорні)	10 звуків

	Звуко-складова структура	2-4 склади
4. Артикуляційна моторика	М'язовий тонус	3 бали
	Обсяг рухів	6 рухів
	Точність, утримання, переключення	По 3 бали
5. Дрібна моторика	Захоплення предметів, координація, графічні навички	По 3 бали
6. Сенсорна інтеграція	Тактильна чутливість	3 бали
	Вестибулярна функція	3 бали
	Пропріоцептивна чутливість	3 бали
	Зорово-моторна координація	3 бали
	Слухова увага та сприйняття	3 бали

Рівні розвитку мовленнєвих навичок проявляють у такий спосіб:

Високий рівень: 82-96 балів (85-100%)

Середній рівень: 58-81 бал (60-84%)

Низький рівень: нижче 58 балів (< 60%)

Наголосимо, що Приходько Ю. О. та Мельник О. С. підкреслюють: «діагностичні критерії мають бути чіткими, зрозумілими, дозволяти кількісну оцінку результатів для можливості відстеження динаміки розвитку» [59, с. 172].

Далі ми представляємо результати нашого експериментального дослідження на етапі констатувального експерименту, експериментальні групи дітей з ЗМР та з порушеннями звуковимови.

Результати констатувального експерименту

Таблиця 2.6.

Результати обстеження дітей з ЗМР (ЕГ)

Дитина	Активний словник	Фразове мовлення	Розуміння предметів	Розуміння дій	Сенсорна інтеграція	Загальний бал	Рівень
Діма П.	15 слів	Відсутнє	60%	47%	Порушена (тактильна ↑)	38 (39,6%)	Низький
Каріна П.	35 слів	Окремі фрази	70%	60%	Порушена (вестибулярна ↓)	42 (43,8%)	Низький
Артем Р.	18 слів	Відсутнє	55%	40%	Порушена (пропріоцепція ↓)	35 (36,5%)	Низький
Матвій П.	28 слів	Окремі фрази	65%	53%	Порушена (комбіновані)	45 (46,9%)	Низький
Середнє	24 слова	50%	62,5%	50%	Порушена	40,0 (41,7%)	Низький

Отже, згідно таблиці 2.6., в експериментальній групі дітей з ЗМР четверо, причому фонематичне мовлення в усіх їх розвинене нижче, ніж на середньому рівні, ближче до низького, а сенсорна інтеграція в усіх 100% респондентів – на низькому рівні прояву.

Таблиця 2.7.

Результати обстеження дітей

з порушеннями звукової мови (ЕГ) Дитина	Активний словник	Фразове мовлення	Звуковимов	Автоматизовані звуки	Сенсорна інтеграція	Загальний бал	Рівень
Юля Г.	80 слів	2-3 слова	Порушена	Губні, передньоязикові	Помірно порушена	68 (70,8%)	Середній
Мирослав Ж.	150 слів	3-4 слова	Порушена	Губні, передньоязикові	Незначно порушена	72 (75,0%)	Середній
Варвара Б.	85 слів	2-3 слова	Порушена	Частина звуків	Порушена (тактильна ↓)	65 (67,7%)	Середній
Мирослав Р.	145 слів	3 слова	Порушена	Губні, передньоязикові	Незначно порушена	70 (72,9%)	Середній
Дар'я Л.	90 слів	2-3 слова	Порушена	Частина звуків	Порушена (кінестезія ↓)	66 (68,8%)	Середній
Міша Л.	140 слів	3-4 слова	Порушена	Губні, передньоязикові	Незначно порушена	74 (77,1%)	Середній
Середнє	115 слів	2-3 слова	Порушена	Ранні звуки	Помірно порушена	69,2 (72,1%)	Середній

Романенко О. В. у цьому контексті підкреслює: «порушення звуковимови в ранньому віці часто мають функціональний характер і пов'язані

з недостатньою сформованістю фонематичного сприйняття та артикуляційних укладів» [63, с. 92].

За даними, представленими у таблиці 2.7, в експериментальній групі дітей з порушеннями звуковимови шестеро, причому в усіх дітей вона порушена і знаходиться на середньому рівні.

Таблиця 2.8.

Результати обстеження дітей з ЗМР (КГ)

Дитина	Активний словник	Фразове мовлення	Розуміння предметів	Розуміння дій	Загальний бал	Рівень
Владислав С.	20 слів	Відсутнє	55%	47%	36 (37,5%)	Низький
Єва Ч.	22 слова	Окремі фрази	65%	53%	39 (40,6%)	Низький
Богдан Н.	25 слів	Відсутнє	60%	60%	42 (43,8%)	Низький
Вікторія Г.	24 слова	Окремі фрази	70%	60%	44 (45,8%)	Низький
Середнє	23 слова	50%	62,5%	55%	39,5 (41,1%)	Низький

У контрольній групі ситуація з мовленням така: у 4-х дітей із ЗМР – проявляється на низькому рівні, а фразове мовлення відповідає тому, що характеризує дітей з ЗМР з експериментальної групи; у 6-ти дітей з порушеннями звуковимови так само діагностовано середній рівень такого порушення, як і в експериментальній групі (Див. Таблиці 2.8, 2.9).

Таблиця 2.9.

Результати обстеження дітей з порушеннями звуковимови (КГ)

Дитина	Активний словник	Фразове мовлення	Звуко-вимова	Загальний бал	Рівень
Назар П.	105 слів	2-3 слова	Порушена	64 (66,7%)	Середній
Соломія К.	125 слів	3 слова	Порушена	73 (76,0%)	Середній
Матвій Б.	110 слів	2-3 слова	Порушена	68 (70,8%)	Середній
Ярослава Д.	130 слів	3-4 слова	Порушена	72 (75,0%)	Середній
Кирило Л.	95 слів	2-3 слова	Порушена	65 (67,7%)	Середній
Емілія Т.	107 слів	2-3 слова	Порушена	69 (71,9%)	Середній
Середнє	112 слів	2-3 слова	Порушена	68,5 (71,4%)	Середній

Таблиці 2.10, 2.11 та 2.12, розміщені нижче, де нами представлено порівняння експериментальної та контрольної груп за початковими показниками, яке свідчить, що початково обидві вибірки були гомогенними (тобто реально схожими), що уможливило їх участь у експериментальному дослідженні з метою порівняння та зіставлення їх результатів. Причому таблиця 2.12 представляє характеристику звуковимови обох груп (вимови різних груп приголосних звуків).

Таблиця 2.10.

Порівняльний аналіз початкових показників ЕГ та КГ

Показник	ЕГ (N=10)	КГ (N=10)	Різниця
Діти з ЗМР (N=4+4)			
Середній бал	40,0 (41,7%)	39,5 (41,1%)	+0,5
Активний словник	24 слова	23 слова	+1
Фразове мовлення	2/4 (50%)	2/4 (50%)	0%
Діти з порушеннями звуковимови (N=6+6)			
Середній бал	69,2 (72,1%)	68,5 (71,4%)	+0,7
Активний словник	115 слів	112 слів	+3

ЗАГАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ			
Середній бал	57,6 (60,0%)	56,9 (59,3%)	+0,7
SD	14,82	14,35	-
Низький рівень	4 (40%)	4 (40%)	0%
Середній рівень	6 (60%)	6 (60%)	0%
Високий рівень	0 (0%)	0 (0%)	0%

Шеремет М. К. та Поворознюк Н. І. підкреслюють: «відсутність статистично значущих відмінностей між експериментальною та контрольною групами на початку дослідження є обов'язковою умовою для коректної інтерпретації результатів експерименту» [88, с. 99].

Таблиця 2.11.

Порівняння показників сенсорної інтеграції в ЕГ та КГ (на початку експерименту)

Показник сенсорної інтеграції	ЕГ	КГ	Різниця
Тактильна чутливість	54%	53%	+1%
Вестибулярна функція	61%	59%	+2%
Пропріоцептивна чутливість	56%	57%	-1%
Зорово-моторна координація	68%	67%	+1%
Слухова увага	59%	58%	+1%

Таблиця 2.12.

Характеристика звуковимови дітей з порушеннями звуковимови (обидві групи, N=12)

Група звуків	Норма	Спотворення	Заміни	Пропуск и	Відсут ні
Голосні [а, о, у, і, и, е]	100% (12/12)	-	-	-	-
Губні [м, п, б]	100% (12/12)	-	-	-	-
Передньоязикові [т, д, н]	100% (12/12)	-	-	-	-
Задньоязикові [к, г, х]	50% (6/12)	17% (2/12)	33% (4/12)	-	-
Свистячі [с, з, ц]	0% (0/12)	17% (2/12)	50% (6/12)	33% (4/12)	100%

Шиплячі [ш, ж, ч, щ]	0% (0/12)	8% (1/12)	42% (5/12)	50% (6/12)	100%
Сонорні [л]	0% (0/12)	25% (3/12)	50% (6/12)	25% (3/12)	100%
Сонорні [р]	0% (0/12)	0%	17% (2/12)	83% (10/12)	100%

Таблиця 2.13, розташована нижче, додає у дослідження анамнестичні дані дітей, які, на нашу думку, могли бути причинами порушення звуковимови дітей та їх ЗМР.

Таблиця 2.13.

Анамнестичні дані дітей з ЗМР та порушеннями звуковимови

Фактор	Діти з ЗМР (N=8)	Діти з порушеннями звуковимови (N=12)
Перинатальний період		
Ускладнений перебіг вагітності	75% (6/8)	17% (2/12)
Ускладнені пологи	50% (4/8)	17% (2/12)
Недоношеність	25% (2/8)	0% (0/12)
Ранній розвиток		
Затримка моторного розвитку	75% (6/8)	17% (2/12)
Відсутність/слабкість гуління, белькотіння	100% (8/8)	17% (2/12)
Пізня поява перших слів (після 1,5 років)	100% (8/8)	0% (0/12)
Своєчасна поява перших слів (до 1,5 років)	0% (0/8)	100% (12/12)
Соматичне здоров'я		
Часті респіраторні захворювання	50% (4/8)	25% (3/12)

Данілавичюте Е. А. та Супрун М. О. зазначають: «етіопатогенетичні фактори порушень мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку часто включають перинатальну патологію, що призводить до мінімальної мозкової дисфункції» [25, с. 93].

Наступна таблиця 2.14 дає додаткову характеристику особистості досліджуваних дітей, представляючи особливості їх емоційної та когнітивної

сфер: комунікативну активність, вербальне спілкування, емоційну лабільність, важкість концентрувати свою увагу та швидкість втомлюваності.

Таблиця 2.14.

Особливості поведінки та емоційно-когнітивної сфери

Характеристика	Діти з ЗМР (N=8)	Діти з порушеннями звуковимови (N=12)
Низька комунікативна активність	100% (8/8)	0% (0/12)
Достатня комунікативна активність	0% (0/8)	100% (12/12)
Переважає невербального спілкування	100% (8/8)	0% (0/12)
Переважає вербального спілкування	0% (0/8)	100% (12/12)
Емоційна лабільність	75% (6/8)	17% (2/12)
Труднощі концентрації уваги	100% (8/8)	33% (4/12)
Швидка втомлюваність	75% (6/8)	17% (2/12)

Зазначимо, що для дітей з ЗМР характерна низька комунікативна активність, переважання у спілкуванні невербальних засобів, труднощі з концентрацією уваги, дещо менша емоційна лабільність та швидка втомлюваність. Тоді як для дітей обох груп з порушеннями звуковимови властиві достатня комунікативна активність, переважання вербального спілкування та значно рідше зустрічаються труднощі у концентрації уваги та, особливо, емоційна лабільність і швидкість втомлюваності.

Проведене констатувальне дослідження дозволило виявити специфічні особливості мовленнєвого розвитку та стану сенсорної інтеграції у дітей раннього віку з різними типами мовленнєвих порушень.

Експериментальна та контрольна групи є еквівалентними за всіма досліджуваними параметрами на початку експерименту (U-критерій Манна-Уїтні: $U = 47,5$; $p = 0,853 > 0,05$), що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність корекційної програми.

Діти з ЗМР (обидві групи, N=8) демонструють комплексне порушення мовленнєвого розвитку:

- низький рівень розвитку (середній показник 40,8%);
- обмежений активний словник (23-24 слова);
- відсутність або примітивність фразового мовлення (у 50%);
- виражені порушення сенсорної інтеграції (особливо тактильна, вестибулярна, пропріоцептивна системи);
- низьку комунікативну активність (100%);
- емоційно-вольові порушення (75%).

Діти з порушеннями звуковимови (обидві групи, N=12) показують:

- середній рівень розвитку (середній показник 71,8%);
- достатній активний словник (112-115 слів);
- сформоване фразове мовлення (2-3 слова);
- відсутність свистячих, шиплячих, сонорних звуків (100%);
- помірні порушення сенсорної інтеграції (переважно артикуляційна моторика);
- достатню комунікативну активність (100%).

Виявлено кореляційні зв'язки між станом сенсорної інтеграції та мовленнєвим розвитком, що обґрунтовує доцільність використання засобів сенсорної інтеграції в логопедичній практиці.

Можемо припустити, що етіологія ЗМР частіше пов'язана з біологічними факторами (перинатальна патологія 75%), при цьому порушення звуковимови мають переважно функціональний характер (нормативний анамнез 83%).

Результати констатувального експерименту стали основою для розробки програми корекційної роботи з використанням засобів сенсорної інтеграції.

2.2. Впровадження засобів сенсорної інтеграції у процес активізації розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення

Теоретичне обґрунтування та принципи побудови корекційної програми

На основі результатів констатувального експерименту, що виявив тісний взаємозв'язок між станом сенсорної інтеграції та рівнем мовленнєвого розвитку дітей раннього віку, було розроблено комплексну програму корекційної роботи з використанням засобів сенсорної інтеграції. Програма базується на сучасних наукових уявленнях про нейрофізіологічні механізми мовленнєвого розвитку та принципах сенсорно-інтегративної терапії.

Теоретичною основою програми стали концептуальні положення теорії сенсорної інтеграції, адаптовані до специфіки логопедичної роботи з дітьми раннього віку. Як зазначає Шеремет М. К., «сенсорна інтеграція як основа розвитку дитини раннього віку передбачає створення умов для отримання різноманітного сенсорного досвіду, що стимулює дозрівання нервової системи та формування вищих психічних функцій, включаючи мовлення» [85, с. 94].

Програма також спирається на фундаментальні положення вітчизняної дефектології щодо необхідності раннього втручання, комплексного підходу до корекції порушень розвитку, урахування провідної діяльності віку. Тарасун В. В. підкреслює: «рання комплексна допомога дітям з порушеннями розвитку має базуватися на принципах своєчасності, систематичності, послідовності, індивідуалізації, міждисциплінарної взаємодії та сімейно-центрованого підходу» [79, с. 142].

Мета програми: активізація розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення засобами сенсорної інтеграції через стимуляцію базових сенсомоторних функцій та їх інтеграцію з мовленнєвою діяльністю.

Завдання програми:

1. Розвиток та гармонізація функціонування сенсорних систем (тактильної, вестибулярної, пропріоцептивної, зорової, слухової).
2. Формування адекватної сенсорної обробки інформації та сенсомоторної координації.

3. Стимуляція мовленнєвого розвитку через полісенсорні впливи.
4. Розвиток артикуляційної та дрібної моторики з використанням сенсорної стимуляції.
5. Збагачення активного та пасивного словника через практичну діяльність із різноманітними сенсорними матеріалами.
6. Формування фразового мовлення в контексті сенсомоторних ігор та вправ.
7. Розвиток фонематичного сприйняття та звуковимовної сторони мовлення.
8. Стимуляція комунікативної активності та мотивації до мовленнєвого спілкування.
9. Підвищення педагогічної компетентності батьків щодо методів стимуляції мовленнєвого розвитку з використанням сенсорної інтеграції.

Програма будувалася на основі загальнопедагогічних та спеціальних принципів корекційної роботи:

1. Принцип раннього втручання. Максименко С. Д. та Соловієнко В. О. зазначають: «сенситивні періоди розвитку, що характеризуються найбільшою чутливістю нервової системи до певних впливів, визначають оптимальні терміни для корекційного втручання, особливо в ранньому віці, коли нейропластичність є максимальною» [52, с. 78].

2. Принцип системності. Передбачає комплексний вплив на всі компоненти мовленнєвої системи та сенсорні функції, урахування їх взаємозв'язків та взаємозумовленості.

3. Принцип індивідуального та диференційованого підходу. Програма передбачає врахування індивідуальних особливостей кожної дитини: типу та ступеня мовленнєвого порушення, сенсорного профілю, темпераменту, інтересів, потенційних можливостей. Борисова О. М. та Степанова Н. І. зазначають: «сенсорний профіль дитини визначає її індивідуальні особливості обробки сенсорної інформації та має бути основою для підбору адекватних методів стимуляції» [60, с. 63].

4. Принцип онтогенетичний. Корекційна робота організовується з урахуванням закономірностей нормативного розвитку, відтворюючи послідовність формування мовленнєвих навичок та сенсорних функцій.

5. Принцип активної участі дитини. Приходько Ю. О. та Мельник О. С. зазначають: «активна участь дитини в сенсомоторній діяльності, яка є адаптивною та мотиваційно значущою, сприяє кращому засвоєнню навичок та їх узагальненню на різні контексти» [68, с. 149].

6. Принцип поступовості та послідовності. Передбачає поступове ускладнення завдань, перехід від простого до складного, від знайомого до нового.

7. Принцип ігрової організації корекційного процесу. Руденко Н. М. та Коваль Л. В. підкреслюють: «гра в ранньому віці є не просто формою організації діяльності, а провідним механізмом розвитку всіх психічних функцій, включаючи мовлення» [48, с. 182].

8. Принцип емоційного комфорту. Максименко С. Д. та Зайчикова Т. В. зазначають: «емоційний комфорт є необхідною умовою ефективного навчання в ранньому віці, оскільки негативні емоції блокують пізнавальну активність та знижують здатність до засвоєння нової інформації» [82, с. 165].

9. Принцип партнерства з сім'єю. Бороzeneць М. М. та Кульбіда С. В. підкреслюють: «сімейно-центрований підхід у ранній допомозі передбачає не просто інформування батьків про стан дитини, а їх активну участь у плануванні та реалізації корекційних заходів, формування батьківської компетентності» [9, с. 51].

10. Принцип полісенсорності. Федоренко С. В. зазначає: «полісенсорний підхід до формування мовленнєвої діяльності дітей раннього віку передбачає створення багатоканальних сенсорних зв'язків, що забезпечують міцність та стійкість сформованих навичок» [82, с. 134].

Структура та організація корекційної програми

Програма корекційної роботи була розрахована на 6 місяців (24 тижні) і включала три етапи: підготовчий, основний та заключний. Заняття

проводилися індивідуально двічі на тиждень тривалістю 20-25 хвилин, залежно від працездатності та індивідуальних особливостей дитини. Загальна кількість занять для кожної дитини склала 48 занять.

Лунченко Н. В. та Горленко В. М. підкреслюють важливість міждисциплінарної взаємодії: «робота з дітьми раннього віку з порушеннями розвитку вимагає координації зусиль різних спеціалістів, де логопед фокусується на мовленнєвих аспектах, але обов'язково враховує рекомендації психолога щодо сенсорних потреб дитини» [46, с. 118].

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП (перші 4 тижні, 8 занять)

Мета: адаптація дітей до умов занять, встановлення емоційного контакту, первинна сенсорна стимуляція, підготовка артикуляційного апарату до мовленнєвих вправ, налагодження партнерської взаємодії з батьками.

Завдання:

- Створити довірливу атмосферу, подолати можливий негативізм до занять;
- Розвинути базову слухову та зорову увагу;
- Стимулювати тактильну чутливість через знайомство з різними текстурами;
- Забезпечити помірну вестибулярну стимуляцію для організації нервової системи;
- Розпочати розвиток дрібної моторики через маніпуляції з предметами;
- Провести підготовчі артикуляційні вправи;
- Збагатити пасивний словник через називання предметів під час сенсорних ігор;
- Стимулювати звуконаслідування та вокалізації;
- Навчити батьків базових прийомів сенсорної стимуляції.

Кравчук Н. О. зазначає: «організація сенсорного середовища в логопедичній практиці передбачає створення спеціально організованого простору, що містить різноманітні матеріали для тактильної, вестибулярної,

пропріоцептивної стимуляції та інтегрується з мовленнєвими завданнями» [41, с. 38].

Зміст роботи на підготовчому етапі: (Додаток А)

1. Розвиток тактильної чутливості

Волошина Н. В. підкреслює: «тактильна стимуляція в логопедичній роботі має подвійне значення: з одного боку, вона нормалізує тактильну чутливість, з іншого – стимулює мовленнєві зони кори через збагачення сенсорного досвіду та активізацію моторних зон» [15, с. 38].

2. Вестибулярна стимуляція

Гладких Н. В. та Борисова О. М. зазначають: «вестибулярна стимуляція має диференційований вплив залежно від індивідуальних особливостей дитини: для дітей з гіпореактивністю необхідні більш інтенсивні стимули, для дітей з гіперреактивністю – повільні, передбачувані рухи» [21, с. 51].

3. Пропріоцептивна стимуляція

Данілавичюте Е. А. та Луценко І. В. зазначають: «пропріоцептивний вхід має організуючий та заспокійливий ефект на нервову систему, підвищує здатність до концентрації уваги, що створює оптимальні умови для мовленнєвого навчання» [24, с. 72].

4. Розвиток дрібної моторики

Підлужна Т. С. та Мельник Ю. В. підкреслюють: «розвиток тонких рухів пальців рук стимулює дозрівання мовленнєвих зон кори через спільні нейрофізіологічні механізми, тому дрібна моторика має бути обов'язковою складовою логопедичної роботи з дітьми раннього віку» [62, с. 129].

5. Артикуляційна гімнастика з сенсорною стимуляцією

Борозенець М. М. зазначає: «традиційна артикуляційна гімнастика може бути збагачена елементами сенсорної стимуляції, що підвищує усвідомлення артикуляційних органів та полегшує формування точних артикуляційних укладів» [8, с. 29].

6. Розвиток розуміння мовлення

Литвиненко Н. П. та Мостова К. С. зазначають: «розвиток розуміння мови має здійснюватися в контексті практичної діяльності з предметами, коли дитина одночасно сприймає назву, бачить предмет, маніпулює ним, отримує різноманітний сенсорний досвід» [44, с. 130].

7. Стимуляція експресивного мовлення

Данілавічюте Е. А. та Горяна Л. Г. підкреслюють: «формування експресивного мовлення в дітей раннього віку має відбуватися в емоційно насичених ситуаціях, що мотивують дитину до комунікації, де мовлення стає засобом досягнення бажаної мети» [23, с. 84].

ОСНОВНИЙ ЕТАП (з 5-го по 20-й тиждень, 32 заняття)

Мета: інтенсивна робота над розвитком всіх компонентів мовленнєвої системи з активним використанням засобів сенсорної інтеграції, формування стійких мовленнєвих навичок.

Завдання:

- Продовжити розвиток та інтеграцію сенсорних систем;
- Сформувати точні артикуляційні уклади для доступних звуків;
- Розширити активний словник до 50-100 слів (для дітей з ЗМР) та до 200-250 слів (для дітей з порушеннями звуковимови);
- Сформувати прості фрази з 2-3 слів у дітей з ЗМР;
- Розвинути фонематичне сприйняття;
- Автоматизувати правильну вимову доступних звуків у дітей з порушеннями звуковимови;
- Розвинути граматичне оформлення висловлювань;
- Стимулювати комунікативну активність у різних ситуаціях.

Структура індивідуального заняття на основному етапі: (Додаток Б)

Початок заняття (2-3 хвилини) – ритуал привітання, налаштування на роботу

Артикуляційна гімнастика з сенсорною стимуляцією (3-4 хвилини)

Романенко О. В. підкреслює: «систематичне виконання артикуляційної гімнастики з елементами сенсорної стимуляції сприяє формуванню кінестетичних відчуттів від артикуляційних органів, що є необхідною умовою для оволодіння правильною звуковимовою» [63, с. 92].

Розвиток фонематичного сприйняття (3-4 хвилини)

Тарасова О. П. зазначає: «сенсорна дискримінація та фонематичне сприйняття тісно пов'язані, тому розвиток здатності до диференціації звуків має спиратися на полісенсорний досвід» [77, с. 239].

Робота над звуковимовою (4-5 хвилин)

Гаврилова Н. С. зазначає: «викликання звуків у дітей раннього віку має відбуватися в природних ігрових ситуаціях, з використанням наслідування та емоційної стимуляції, без створення штучних артикуляційних укладів» [17, с. 95].

Мартинюк О. В. підкреслює: «автоматизація звуків у дітей раннього віку має відбуватися не через багаторазове механічне повторення, а через включення звуку в природні мовленнєві ситуації, підкріплені сенсомоторною діяльністю» [55, с. 62].

Розвиток лексичного запасу (4-5 хвилин)

Калмикова Л. О. та Харченко Н. В. зазначають: «збагачення словникового запасу в ранньому віці відбувається найбільш ефективно через практичну діяльність з предметами, коли слово не просто називається, а пов'язується з полісенсорним досвідом взаємодії з об'єктом» [33, с. 126].

Робота проводилася за тематичними модулями:

Модуль «Іграшки» (2 заняття):

Модуль «Тварини» (2 заняття):

Модуль «Одяг» (2 заняття):

Модуль «Їжа» (2 заняття):

Довбня С. О. та Мойсеєнко І. М. зазначають: «використання реальних продуктів харчування або їхніх муляжів з можливістю нюхового та смакового

сприйняття значно збагачує лексичний запас та забезпечує міцність запам'ятовування слів» [28, с. 83].

Формування граматичного ладу мовлення (3-4 хвилини)

Кошик М. Я. та Бойко Г. М. зазначають: «формування граматичного ладу мовлення в дітей раннього віку відбувається через практичне оволодіння граматичними формами в контексті значущої діяльності, без спеціального навчання правилам» [38, с. 193].

Розвиток зв'язного мовлення (2-3 хвилини)

Рубцова О. В. та Ткаченко Л. В. підкреслюють: «розвиток зв'язного мовлення в ранньому віці починається з формування здатності до діалогічного спілкування в контексті спільної діяльності з дорослим» [67, с. 172].

3. Заключна частина (3-4 хвилини):

Семенова А. В. зазначає: «завершення заняття має включати заспокійливі вправи, що допомагають дитині перейти від активної діяльності до більш спокійного стану, підготуватися до наступної діяльності» [70, с. 96].

Логоритмічні заняття

Окремо, раз на два тижні, проводилися логоритмічні заняття тривалістю 25-30 хвилин у малих підгрупах (2-3 дітей). Гавришева Л. Б. та Ніканоров О. Л. зазначають: «логоритміка в системі сенсорно-інтегративної терапії забезпечує розвиток координації рухів, чуття ритму, просодичних компонентів мовлення, одночасно надаючи потужний вестибулярний та пропріоцептивний вхід» [19, с. 72].

Структура логоритмічного заняття:

1. **Вступна ходьба (2-3 хв.)** – різні види ходьби з промовлянням віршів:

- Ходьба в колоні: «Ми ідемо, ми ідемо, топ-топ-топ».
- Ходьба на носочках: «На носочки піднялись, до сонечка потяглись».
- Ходьба на п'ятках: «А тепер на п'яточках ходимо ми з дружочком».

2. **Вправи на координацію (5-6 хв.):**

- Рухи руками під музику з промовлянням складів.
- Одночасні рухи рук та ніг: права рука вгору – ліва нога вперед.
- Перекресні рухи: права рука – ліва нога.

3. **Ритмічні вправи (5-6 хв.):**

- Відбивання ритму паличками, маракасами з промовлянням складів.
- Гра на музичних інструментах у ритм пісеньки.

4. **Рухливі ігри з мовленням (8-10 хв.):** *Для дітей з ЗМР:*

- «Зайчики»: стрибки на місці з промовлянням «скік-скік».
- «Ведмедики»: ходьба на зовнішній стороні стопи з промовлянням «топ-топ».
- «Пташки»: махання руками з промовлянням «фу-фу».

Для дітей з порушеннями звуковимови:

- «Літак»: рухи руками в сторони з промовлянням «у-у-у» (автоматизація звуку [у]).
- «Змія»: повзання з промовлянням «ш-ш-ш» (автоматизація [ш]).
- «Дощик»: стрибки з промовлянням «кап-кап-кап».

5. **Вправи на розслаблення (3-4 хв.):**

- Лежання на килимку під тиху музику.
- Повільні рухи руками: «Листочки падають, ш-ш-ш».

ЗАКЛЮЧНИЙ ЕТАП (21-24 тижні, 8 занять)

Мета: закріплення сформованих мовленнєвих навичок, підготовка до самостійного використання мовлення в різних ситуаціях, підведення підсумків роботи.

Завдання:

- Закріпити сформовані артикуляційні уклади та правильну вимову звуків;
- Автоматизувати використання розширеного словника в самотійному мовленні;
- Стимулювати використання фраз у спонтанному мовленні;
- Розвинути здатність до діалогічного спілкування;
- Підготувати дітей до подальшого навчання;
- Провести підсумкову діагностику;
- Надати батькам рекомендації щодо подальшої роботи.

Зміст роботи на заключному етапі:

На заключному етапі основний акцент робився на використанні сформованих навичок у вільній діяльності, сюжетних іграх, спілкуванні з однолітками.

1. Сюжетно-рольові ігри з мовленнєвим супроводом:

Соботович Є. Ф. та Гопіченко Є. М. зазначають: «сюжетно-рольова гра є природним середовищем для актуалізації мовленнєвих навичок, де мовлення виконує комунікативну функцію та стає засобом організації ігрової діяльності» [75, с. 64].

2. Комунікативні ситуації:

Створювалися різноманітні ситуації, що вимагали мовленнєвої взаємодії:

- Прохання про допомогу: «Допоможи, будь ласка».
- Вираження бажань: «Я хочу пограти з м'ячем».
- Опис власних дій: «Я малюю будинок».
- Ставлення запитань: «Що це?», «Де машинка?»

3. Робота з батьками:

Максименко С. Д. та Онуфрієва Л. А. підкреслюють важливість батьківської компетентності: «ефективність корекційної роботи значною мірою залежить від здатності батьків продовжувати стимуляцію мовленнєвого

розвитку в домашніх умовах, інтегруючи корекційні прийоми в повсякденне життя родини» 50, с. 215].

Протягом усього формувального експерименту проводилася систематична робота з батьками:

Форми роботи з батьками:

1. **Індивідуальні консультації** (щомісяця):
 - Ознайомлення з результатами діагностики.
 - Пояснення особливостей сенсорної інтеграції дитини.
 - Демонстрація вправ для домашньої роботи.
 - Відповіді на запитання батьків.
2. **Практичні майстер-класи** (раз на два місяці):
 - «Сенсорні ігри вдома»: батьки навчалися створювати сенсорні коробки, добирати матеріали для тактильної стимуляції.
 - «Артикуляційна гімнастика»: батьки засвоювали техніку виконання вправ.
 - «Розвиток мовлення в побуті»: обговорення способів стимуляції мовлення під час одягання, годування, купання.
3. **Домашні завдання:**
 - Батькам надавалися конкретні завдання на тиждень з детальними інструкціями.
 - Завдання включали сенсорні ігри, артикуляційні вправи, лексичні теми.
 - Батьки вели щоденник, де фіксували нові слова дитини, успіхи, труднощі.
4. **Інформаційна підтримка:**
 - Батькам надавалися пам'ятки з описом ігор та вправ.
 - Рекомендації літератури з сенсорної інтеграції та мовленнєвого розвитку.
 - Відеозаписи фрагментів занять для домашнього перегляду.

Організаційно-методичне забезпечення програми

Матеріально-технічне забезпечення:

Для реалізації програми було створено спеціально організоване середовище, що містило:

1. Обладнання для сенсорної стимуляції:

- М'яч-футбол (діаметр 65 см).
- Масажні м'ячі різних розмірів та текстур (діаметр від 5 до 15 см).
- Балансувальна дошка.
- М'які модулі різних форм.
- Обтяжені подушки (вага 1-2 кг).
- Тунель для повзання.
- М'які мати.

2. Тактильні матеріали:

- Сенсорні коробки з різними наповнювачами (пісок, крупи, вода, каміння).
- Тканини різних текстур (шовк, оксамит, мішковина, хутро).
- Сенсорні панелі з різними поверхнями.
- Пальчикові фарби.
- Тісто для ліплення.
- Кінетичний пісок.

3. Дидактичні матеріали:

- Предметні картинки за лексичними темами (іграшки, одяг, їжа, тварини, меблі).
- Сюжетні картинки.
- Іграшки (машинки, ляльки, тварини, посуд, меблі).
- Матеріали для розвитку дрібної моторики (намистини, мозаїка, пірамідки, вкладиші).

- Музичні інструменти (бубон, маракаси, дзвіночки, барабан).

4. Технічні засоби:

- Магнітофон для відтворення музики.
- Дзеркало (50×70 см) для артикуляційної гімнастики.

Бойко Г. М. та Іванова С. П. зазначають: «організація сенсорної кімнати або сенсорної зони в логопедичному кабінеті дозволяє систематично надавати дітям необхідний сенсорний досвід, що значно підвищує ефективність корекційної роботи» [6, с. 72].

Методичне забезпечення:

1. **Конспекти занять** за всіма етапами програми.
2. **Картотека сенсорних ігор** з мовленнєвим супроводом.
3. **Комплекси артикуляційної гімнастики** з сенсорною стимуляцією.
4. **Добірка логоритмічних вправ** та пісеньок.
5. **Пам'ятки для батьків** з описом домашніх завдань.
6. **Діагностичний інструментарій** для оцінки динаміки розвитку.

Документація:

1. **Індивідуальні картки обстеження** кожної дитини.
2. **Індивідуальні програми** корекційної роботи.
3. **Журнал обліку занять** з відмітками про відвідування.
4. **Щоденники спостережень** за поведінкою та реакціями дітей.
5. **Протоколи консультацій** з батьками. 6

Звіти про динаміку розвитку (щомісячні).

Особливості реалізації програми для дітей з різними типами мовленнєвих порушень

Робота з дітьми із затримкою мовленнєвого розвитку

Для чотирьох дітей з ЗМР (Софія М., Максим К., Аліна Р., Данило П.) корекційна програма мала специфічні особливості, обумовлені комплексним характером порушень.

Шеремет М. К. та Мартинчук О. В. зазначають: «діти із затримкою мовленнєвого розвитку потребують більш інтенсивної сенсорної стимуляції, оскільки в них часто спостерігаються виражені порушення сенсорної інтеграції, що гальмують мовленнєвий розвиток» [87, с. 156].

Пріоритетні напрями роботи:

1. Розвиток базових передумов мовлення:

- Формування слухової уваги до мовленнєвих стимулів.
- Розвиток здатності до наслідування (моторного, вокального).
- Стимуляція комунікативної мотивації.
- Формування зорового контакту.

2. Інтенсивна сенсорна стимуляція: Оскільки всі четверо дітей мали виражені порушення сенсорної інтеграції, значна частина заняття (40-50%) присвячувалася сенсомоторним вправам:

- **Діма П.** (тактильна гіперчутливість): поступове введення різних текстур, починаючи з приємних (м'які іграшки, тепла вода), поступово додаючи більш інтенсивні стимули. Використовувався метод «сенсорної дієти» - регулярні короткі сеанси тактильної стимуляції протягом дня.
- **Каріна П.** (вестибулярна дисфункція): використання помірних вестибулярних стимулів у вигляді повільного гойдання, перекочувань. Уникання інтенсивних обертань, які викликали негативні реакції.
- **Артем Р.** (пропріоцептивна недостатність): акцент на вправах з глибоким тиском, переносінні важких предметів, повзанні, які забезпечували необхідний пропріоцептивний вхід.

- **Матвій П.** (комбіновані порушення): збалансоване поєднання різних видів сенсорної стимуляції з постійним спостереженням за реакціями та корекцією інтенсивності стимулів.

Романюк Л. В. та Шевченко К. Є. підкреслюють: «сенсорна дієта як інструмент оптимізації навчального процесу передбачає індивідуально підібрану програму сенсорних активностей, що проводяться протягом дня для підтримання оптимального рівня активації нервової системи» [66, с. 128].

3. Викликання та стимуляція вокалізацій:

- Використання емоційно насичених ситуацій для стимуляції вокалізацій (бульбашки, улюблені іграшки).
- Заохочення будь-яких спроб мовленнєвого вираження.
- Поєднання вокалізацій з приємною сенсорною стимуляцією (гойдання під звуки «а-а-а»).

4. Поступове формування активного словника:

- Початок з 5-10 найбільш функціонально значущих слів (мама, тато, дай, на, ще).
- Використання спрощених форм слів на початкових етапах.
- Багаторазове повторення слів у різних контекстах з полісенсорним підкріпленням.

5. Формування розуміння мовлення: Литвиненко Н. П. та Мостова К. С. зазначають: «у дітей із затримкою мовленнєвого розвитку розуміння мовлення часто також страждає, хоча в меншій мірі, ніж експресивне мовлення, тому необхідна цілеспрямована робота над збагаченням пасивного словника» [44, с. 132].

Приклад індивідуального заняття з дитиною з ЗМР(Додаток В)

Робота з дітьми з порушеннями звуковимови

Для шести дітей з порушеннями звуковимови (Юля Г., Мирослав Ж., Варвара Б., Мирослав Р., Дар'я Л., Міша Л.) програма фокусувалася на розвитку фонетико-фонематичної сторони мовлення при збереженні сенсорно-інтегративного підходу.

Романенко О. В. та Приходько Ю. О. зазначають: «рання діагностика та корекція порушень звуковимови дозволяє попередити фіксацію неправильних артикуляційних укладів та формування вторинних порушень фонематичного сприйняття» [64, с. 128].

Пріоритетні напрями роботи:

1. Розвиток артикуляційної моторики:

- Систематичне виконання артикуляційної гімнастики з сенсорною стимуляцією.
- Масаж артикуляційного апарату.
- Формування кінестетичних відчуттів від органів артикуляції.

2. Постановка порушених звуків: Враховуючи вік дітей, постановка звуків здійснювалася переважно через наслідування та ігрові прийоми, без використання механічної допомоги.

- **Звуки [т], [д], [н]** (якщо порушені): від белькотіння, через ігрові звуконаслідування.
- **Звуки [с], [з]:** підготовчі вправи («Гірка», «Холодний вітер»), постановка від звуку [і] з механічною допомогою (шпатель).
- **Звуки [ш], [ж]:** від артикуляції [с] з підняттям язика або від звуку [р] без вібрації.
- **Звук [л]:** від міжзубної позиції з поступовим переведенням язика за зуби.
- **Звук [р]:** підготовчі вправи («Барабан», «Моторчик»), постановка планувалася на старший вік.

Волкова Л. П. зазначає: «інноваційні методики в логопедії, що поєднують традиційні прийоми постановки звуків з сенсорно-інтегративним підходом, показують вищу ефективність, особливо в роботі з дітьми раннього віку» [11, с. 39].

3. Автоматизація звуків:

- У складах – з одночасним виконанням сенсомоторних дій (малювання на піску, нанизування намистин).
- У словах – через називання предметів, картинок з тактильним обстеженням.
- У фразах – через складання речень з опорою на маніпуляції з предметами.

4. Розвиток фонематичного сприйняття:

- Диференціація немовленнєвих звуків з руховим супроводом.
- Диференціація фонем з використанням різних сенсорних міток.
- Звуковий аналіз простих слів.

5. Збагачення словника та розвиток граматики: Хоча ці компоненти були відносно збережені, проводилася систематична робота над їх удосконаленням.

Приклад індивідуального заняття з дитиною з порушеннями звуковимови (Додаток Г)

Динамічне спостереження та корекція програми

Протягом усього формувального експерименту здійснювалося систематичне спостереження за динамікою розвитку дітей. Щомісяця проводилася проміжна діагностика за основними параметрами.

Шеремет М. К. та Поворознюк Н. І. підкреслюють: «моніторинг динаміки розвитку є необхідним компонентом корекційної роботи, що дозволяє своєчасно коригувати програму, адаптувати методи роботи до змінюваних потреб дитини» [88, с. 97]. (Додаток Д)

Корекція програми:

На основі результатів проміжної діагностики програма коригувалася:

- **Діма П. (ЗМР):** після 8 тижнів роботи з'явилися перші повні слова, тому був розширений лексичний матеріал, розпочата робота над фразою.
- **Артем Р. (ЗМР):** через повільну динаміку (після 12 тижнів словник становив лише 25 слів) була збільшена частка сенсорної стимуляції, особливо вестибулярної, що дало позитивний ефект.
- **Юлія Г. (порушення звуковимови):** швидка постановка та автоматизація звуків [с], [з] дозволила раніше запланованого перейти до роботи над звуками [ш], [ж].
- **Варвара Б. (порушення звуковимови):** через труднощі автоматизації звуків була збільшена кількість вправ з тактильною стимуляцією артикуляційних органів.

Петренко О. В. та Синьова Є. П. зазначають: «гнучкість корекційної програми, її здатність адаптуватися до індивідуальних особливостей та темпів розвитку дитини є однією з ключових умов ефективності сенсорно-інтегративного підходу в логопедії» [57, с. 152].

Таким чином, реалізація програми корекційної роботи з використанням засобів сенсорної інтеграції здійснювалася в індивідуалізованому режимі з постійним моніторингом та корекцією відповідно до потреб кожної дитини. Програма поєднувала традиційні логопедичні методи з інноваційними прийомами сенсорної інтеграції, що створювало оптимальні умови для активізації мовленнєвого розвитку дітей раннього віку з порушеннями мовлення.

2.3. Аналіз результатів корекційної роботи з дітьми

Після завершення формувального експерименту (24 тижні, 48 занять) було проведено контрольне обстеження всіх 20 дітей за тією ж діагностичною методикою. Метою контрольного етапу була оцінка ефективності

впровадження засобів сенсорної інтеграції через порівняння динаміки розвитку експериментальної та контрольної груп.

Тарасун В. В. та Науменко В. М. підкреслюють: «оцінка ефективності корекційного втручання має базуватися на порівнянні об'єктивних показників розвитку до та після реалізації програми, використанні однакових діагностичних процедур, аналізі не лише кількісних, але й якісних змін» [81, с. 128].

Результати контрольного обстеження експериментальної групи

Таблиця 2.15.

Динаміка розвитку дітей з ЗМР (ЕГ)

Дитина	Активний словник			Фразове мовлення			Загальний бал			Рівень	
	До	Після	+	До	Після	Зміна	До	Після	+	До	Після
Діма П.	15	78	63	Відсутнє	Фрази 2-3 слова	✓	38 39,6%	64 66,7%	26	Низький	Середній
Каріна П.	35	95	60	Окремі	Фрази 2-4 слова	✓	42 43,8%	68 70,8%	26	Низький	Середній
Артем Р.	18	68	50	Відсутнє	Фрази 2-3 слова	✓	35 36,5%	59 61,5%	24	Низький	Середній
Матвій П.	28	102	74	Окремі	Фрази 3-4 слова	✓	45 46,9%	72 75,0%	27	Низький	Середній
Середнє	24	85,8	62,5,8%	50%	100%	50%	40,0 41,7%	65,8 68,5%	25,8	Низький	Середній

Отже, за результатами другого констатувального експерименту, проведеного після формувального етапу експерименту, ми виявили: в усіх дітей з ЗМР експериментальної групи рівень розвитку мовлення змінився на середній (з початкового низького), у дітей з'явилося недосконале фразове мовлення, збільшився їх активний словарний запас; у дітей з порушеннями

звуковимови (експериментальна група) середній рівень помірно порушеної звуковимови змінився: у 4-х з 6-ти дітей він став високим (звуковимова сонорних, свистячих і шиплячих), позитивно змінився активний словарний запас (Див. Таблиці 2.25 та 2.16).

Таблиця 2.16.

Динаміка розвитку дітей з порушеннями звуковимови (ЕГ)

Дитина	Активний словник			Автоматизація звуків			Загальний бал			Рівень	
	До	Після	+	Свистячі	Шиплячі	Сонорні	До	Після	+	До	Після
Юля Г.	80	220	140	Авто мат.	Постановка	Підготовка	68 (70,8%)	84 (87,5%)	16	Середній	Високий
Миротлав Ж.	150	280	130	Авто мат.	Авто мат.	Авто мат. [л]	72 (75,0%)	89 (92,7%)	17	Середній	Високий
Варвара Б.	85	195	110	Поставлені	Підготовка	Підготовка	65 (67,7%)	79 (82,3%)	14	Середній	Середній
Миротлав Р.	145	265	120	Авто мат.	Авто мат.	Постановка [л]	70 (72,9%)	87 (90,6%)	17	Середній	Високий
Дар'я Л.	90	210	120	Частково	Поставлені	Підготовка	66 (68,8%)	80 (83,3%)	14	Середній	Середній
Міша Л.	140	275	135	Авто мат.	Авто мат.	Авто мат. [л]	74 (77,1%)	90 (93,8%)	16	Середній	Високий
Середнє	115	241	126 110 0%	100%	100%	Розпочато	69,2 (72,1%)	84,8 (88,3%)	15,6	Середній	66,7 Високий

Романенко О. В. та Ковальчук А. М. зазначають: «постановка та часткова автоматизація групи свистячих звуків протягом 6 місяців роботи з дітьми раннього віку є цілком реальним завданням за умови систематичної корекційної роботи» [63, с. 95].

У контрольній групі ситуація така: з дітей з ЗМР, лише в одній дитині ситуація з мовленням поліпшилася, а її рівень розвитку мовлення з низького став середнім. Ще в одній дитині теж відбулися зміни в мовленні, проте вони не стосуються зміни рівня його розвитку (Таблиця 2.17); з тих дошкільників, у кого порушена звуковимова, рівень розвитку звуковимови залишився

середнім в усіх 100% респондентів, при цьому окремі показники звуковимови дещо поліпшилися (Таблиця 2.18).

Результати контрольного обстеження контрольної групи

Таблиця 2.17.

Динаміка розвитку дітей з ЗМР (КГ)

Дитина	Активний словник			Фразове мовлення			Загальний бал			Рівень	
	До	Після	+	До	Після	Зміна	До	Після	+	До	Після
Владислав С.	20	45	25	Відсутнє	Окремі фрази	Частково	36 37,5%	48 50,0%	12	Низький	Низький
Єва Ч.	22	52	30	Окремі	Прості фрази	✓	39 40,6%	53 55,2%	14	Низький	Низький
Богдан Н.	25	50	25	Відсутнє	Окремі фрази	Частково	42 43,8%	54 56,3%	12	Низький	Низький
Вікторія Г.	24	56	32	Окремі	Фрази 2 слова	✓	44 45,8%	58 60,4%	14	Низький	Середній
Середнє	23	50,8	27,8 12 1%	50%	75%	25%	39,5 41,1%	53,3 55,5%	13,8	Низький	25% Середній

Таблиця 2.18.

Динаміка розвитку дітей з порушеннями звуковимови (КГ)

Дитина	Активний словник			Автоматизація звуків			Загальний бал			Рівень	
	До	Після	+	Свистячі	Шиплячі	Соноанти	До	Після	+	До	Після
Назар П.	105	155	50	Частково	Підготовка	-	64 66,7%	72 75,0%	8	Середній	Середній
Соломія К.	125	185	60	Поставлені	Підготовка	-	73 76,0%	82 85,4%	9	Середній	Середній
Матвій Б.	110	165	55	Частково	Підготовка	-	68 70,8%	75 78,1%	7	Середній	Середній
Ярослав Д.	130	180	50	Поставлені	Поставлені	Підготовка	72 75,0%	80 83,3%	8	Середній	Середній

Кири ло Л.	95	15 0	55	Частко во	Підгото вка	-	65 67,7%	71 74,0%	6	Серед ній	Сер едні й
Емілія Т.	10 7	17 3	66	Частко во	Підгото вка	-	69 71,9%	77 80,2%	8	Серед ній	Сер едні й
Серед нє	11 2	16 8	56 50 %	33%	67%	Підго товка	68,5 71,4%	76,2 79,4%	7, 7	Серед ній	Сер едні й

Соботович Є. Ф. та Трофименко Л. І. зазначають: «природна динаміка мовленнєвого розвитку дітей раннього віку навіть без спеціального втручання становить 10-15% протягом 6 місяців» [76, с. 132].

У наступних таблицях, 2.19 та 2.20, представлених далі, ми здійснили порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп із ЗМР та порушеннями звуковимови, який свідчить, що в експериментальній групі в результаті проведеного нами формувального етапу експерименту, порівняно з контрольною групою, відбулися суттєві зміни: діти експериментальної групи мають більший активний словниковий запас, у них з'явилося фразове мовлення, поліпшилася звуковимова приголосних, яка до початку формувального експерименту була дещо проблемною.

Порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп

Таблиця 2.19.

Порівняльний аналіз дітей з ЗМР (ЕГ і КГ)

Показник	ЕГ (N=4)	КГ (N=4)	Різниця
Середній бал ДО	40,0 (41,7%)	39,5 (41,1%)	+0,5
Середній бал ПІСЛЯ	65,8 (68,5%)	53,3 (55,5%)	+12,5
Приріст	+25,8 (+26,8%)	+13,8 (+14,4%)	+12,0
Активний словник ДО	24 слова	23 слова	+1
Активний словник ПІСЛЯ	85,8 слова	50,8 слова	+35,0
Приріст словника	+61,8 (+258%)	+27,8 (+121%)	+34,0

Фразове мовлення ПСЛЯ	100% (4/4)	75% (3/4)	+25%
Перехід на середній рівень	100% (4/4)	25% (1/4)	+75%

Статистична перевірка: U-критерій Манна-Уїтні: $U = 2,0$ (статистично значуща різниця на користь ЕГ).

Таблиця 2.20.

**Порівняльний аналіз дітей з порушеннями звуковимови
(ЕГ і КГ)**

Показник	ЕГ (N=6)	КГ (N=6)	Різниця
Середній бал ДО	69,2 (72,1%)	68,5 (71,4%)	+0,7
Середній бал ПСЛЯ	84,8 (88,3%)	76,2 (79,4%)	+8,6
Приріст	+15,6 (+16,2%)	+7,7 (+8,0%)	+7,9
Активний словник ДО	115 слів	112 слів	+3
Активний словник ПСЛЯ	241 слово	168 слів	+73
Приріст словника	+126 (+110%)	+56 (+50%)	+70
Автоматизація свистячих	100% (6/6)	33% (2/6)	+67%
Постановка шиплячих	100% (6/6)	67% (4/6)	+33%
Перехід на високий рівень	66,7% (4/6)	0% (0/6)	+66,7%

Статистична перевірка: U-критерій Манна-Уїтні: $U = 4,5$ (статистично значуща різниця на користь ЕГ).

Згідно даних таблиці 2.21, за рівнями розвитку звуковимови, у контрольній групі: високий рівень розвитку – відсутній, середній виявлено у 70 % вибірки, низький – у решти, 30 % досліджуваних цієї групи. В експериментальній групі: високий рівень розвитку – у 40 % дітей групи, середній – у решти, 60 % дошкільників. Тобто різниця між контрольною та експериментальною групою виглядає досить суттєвою.

Наочно ми це представили на такій діаграмі:

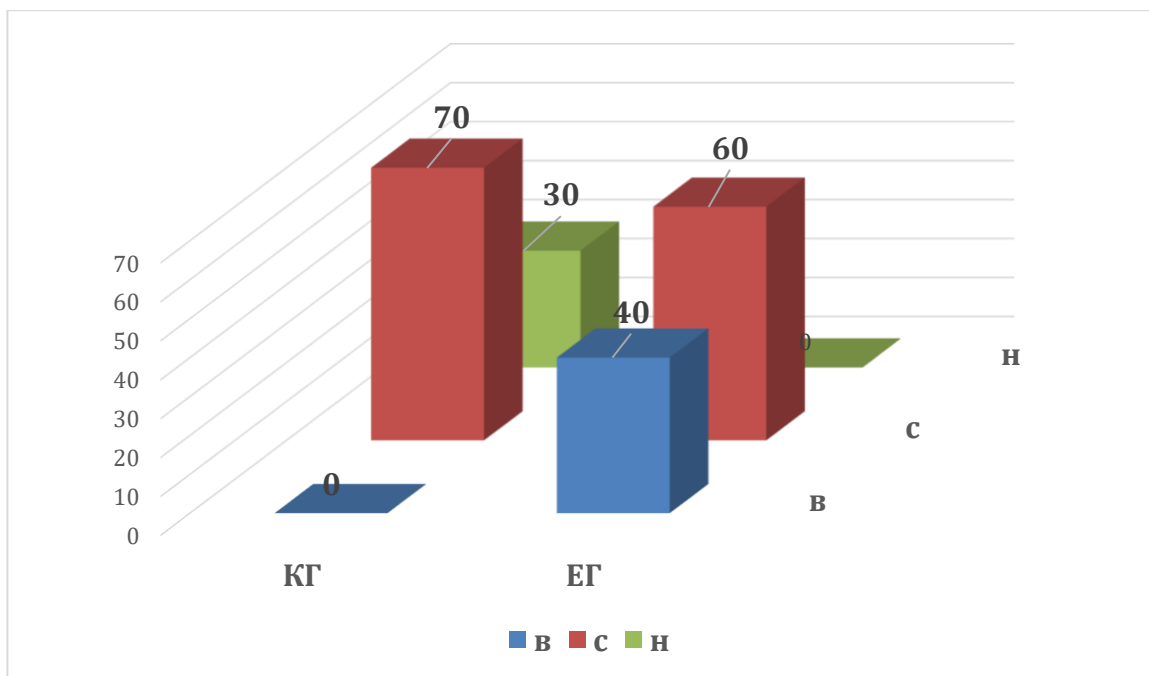

Рис.2.1. Рівні розвитку звуковимови у контрольній та експериментальній групах

Таблиця 2.21.

ЗАГАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ (ЕГ і КГ)

Показник	ЕГ (N=10)	КГ (N=10)	Різниця
Середній бал ДО	57,6 (60,0%)	56,9 (59,3%)	+0,7
Середній бал ПІСЛЯ	77,5 (80,7%)	66,9 (69,7%)	+10,6
Приріст	+19,9 (+20,7%)	+10,0 (+10,4%)	+9,9
Перехід на вищий рівень	80% (8/10)	10% (1/10)	+70%
Розподіл за рівнями ПІСЛЯ:			
- Високий рівень	40% (4/10)	0% (0/10)	+40%
- Середній рівень	60% (6/10)	70% (7/10)	-10%
- Низький рівень	(діти 0% (0/10))	30% (3/10)	-30%

Статистична перевірка: U-критерій Манна-Уїтні для порівняння приросту: $U = 15,0$ - високо статистично значуща різниця на користь експериментальної групи.

Таблиця 2.22 представляє порівняння результатів контрольної та експериментальної груп за показником сенсорної інтеграції (діти з ЗМР та з порушеннями звуковимови): за показниками тактильної чутливості,

розвитком вестибулярної функції, пропріоцептивної чутливості, зорової та моторної координації, розвитком слухової уваги. А в таблиці 2.23 ми відобразили якісні зміни, які відбулися в мовленні та поведінці дітей обох груп.

Петренко О. В. та Синьова Є. П. підкреслюють: «наявність статистично значущої різниці між експериментальною та контрольною групами після завершення корекційної роботи при еквівалентності груп на початку дослідження є об'єктивним доказом ефективності експериментальної методики» [57, с. 155].

Динаміка розвитку сенсорної інтеграції дітей

Таблиця 2.22.

Порівняння показників сенсорної інтеграції (ЕГ і КГ)

Показник	ЕГ До	ЕГ Після	Приріст ЕГ	КГ До	КГ Після	Приріст КГ	Різниця приросту
Тактильна чутливість	54%	82%	+28%	53%	61%	+8%	+20%
Вестибулярна функція	61%	86%	+25%	59%	67%	+8%	+17%
Пропріоцептивна чутливість	56%	84%	+28%	57%	69%	+12%	+16%
Зорово-моторна координація	68%	89%	+21%	67%	79%	+12%	+9%
Слухова увага	59%	87%	+28%	58%	70%	+12%	+16%
Середнє	59,6%	85,6%	+26,0%	58,8%	69,2%	+10,4%	+15,6%

Борисова О. М. та Степанова Н. І. зазначають: «паралельне покращення показників сенсорної інтеграції та мовленнєвого розвитку підтверджує їх тісний взаємозв'язок та обґрунтовує доцільність використання сенсорно-інтегративного підходу» [7, с. 65].

Якісні зміни в мовленні та поведінці

Таблиця 2.23.

Якісні зміни у дітей ЕГ та КГ

Характеристика	ЕГ До	ЕГ Після	Зміна ЕГ	КГ До	КГ Після	Зміна КГ	Різниця
Комунікативна активність:							
Низька (діти з ЗМР)	4/4 10 0%	0/4 0%	+100%	4/4 100%	2/4 50%	-50%	-50%
Висока (всі діти)	6/10 60 %	10/10 100%	+40%	6/10 60%	8/10 80%	+20%	+20%
Ініціація діалогів	3/10 30 %	7/10 70%	+40%	3/10 30%	4/10 40%	+10%	+30%
Використання запитань	4/10 40 %	10/10 100%	+60%	4/10 40%	7/10 70%	+30%	+30%
Емоційна стабільність	5/10 50 %	9/10 90%	+40%	5/10 50%	6/10 60%	+10%	+30%
Впевненість на заняттях	3/10 30 %	9/10 90%	+60%	3/10 30%	6/10 60%	+30%	+30%
Достатня працездатність	3/10 30 %	8/10 80%	+50%	3/10 30%	5/10 50%	+20%	+30%
Соціальна взаємодія з однолітками	4/10 40 %	8/10 80%	+40%	4/10 40%	5/10 50%	+10%	+30%

Руденко Н. М. та Коваль Л. В. зазначають: «покращення комунікативних навичок та соціальної взаємодії є важливим показником не лише мовленнєвого, але й загального психічного розвитку дитини раннього віку» [68, с. 185].

Отже, діти експериментальної групи після формувального експерименту стали виявляти високий рівень комунікативної активності, більша їх частина включалися до діалогічної взаємодії, використовували запитання, їх емоції стали більш рухливими, вони проявляють достатньо упевненості в собі під час

занять та більш працьовиті, залучаються до міжособистісного спілкування з однолітками, тоді як в контрольній групі дітей, у яких виявляються такі ознаки комунікативної активності значно менше.

Ми також провели опитування батьків дітей, виявляючи їх ставлення: чи задоволені вони результатами нашого експерименту та результатами мовленнєвого розвитку своїх дітей, що відображено у таблиці 2.24 нижче.

Результати анкетування батьків

Таблиця 2.24.

Порівняння оцінок батьків (ЕГ та КГ)

Параметр оцінювання	ЕГ (N=10)	КГ (N=10)	Різниця
Задоволеність результатами:			
Повністю задоволені	90% (9/10)	60% (6/10)	+30%
Частково задоволені	10% (1/10)	40% (4/10)	-30%
Оцінка динаміки:			
Значний прогрес	80% (8/10)	40% (4/10)	+40%
Помірний прогрес	20% (2/10)	60% (6/10)	-40%
Використання методів вдома:			
Впевнено використовують	80% (8/10)	30% (3/10)	+50%
Частково використовують	20% (2/10)	40% (4/10)	-20%
Не використовують	0% (0/10)	30% (3/10)	-30%
Покращення взаємодії з дитиною	100% (10/10)	70% (7/10)	+30%
Бажання продовжувати роботу	100% (10/10)	90% (9/10)	+10%

Максименко С. Д. та Онуфрієва Л. А. підкреслюють: «висока задоволеність батьків результатами корекційної роботи та їхня активна участь у реабілітаційному процесі є важливою умовою подальшого успішного розвитку дитини» [50, с. 235].

Узагальнені результати експерименту

Таблиця 2.26.

Порівняльна ефективність корекційних підходів

Критерій ефективності	ЕГ (сенсорна інтеграція)	КГ (традиційний підхід)	Переваги ЕГ
Приріст загального рівня	+20,7%	+10,4%	+10,3%
Перехід на вищий рівень	80% (8/10)	10% (1/10)	+70%
Збільшення словника (ЗМР)	+258% (+62 сл.)	+121% (+28 сл.)	+137%
Збільшення словника (порушення звуковимови)	+110% (+126 сл.)	+50% (+56 сл.)	+60%
Формування фразового мовлення (ЗМР)	100% (4/4)	75% (3/4)	+25%
Автоматизація свистячих звуків	100% (6/6)	33% (2/6)	+67%
Постановка шиплячих звуків	100% (6/6)	67% (4/6)	+33%
Покращення сенсорної інтеграції	+26,0%	+10,4%	+15,6%
Задоволеність батьків	90%	60%	+30%
Використання методів вдома	80%	30%	+50%

Таблиця 2.27.

Динаміка рівнів розвитку (до → після)

Рівень	ЕГ До	ЕГ Після	Зміна ЕГ	КГ До	КГ Після	Зміна КГ	Різниця
Високий	0% (0/10)	40% (4/10)	+40%	0% (0/10)	0% (00)	0%	+40%
Середній	60% (6/10)	60% (6/10)	0%	60% (6/10)	70% (7/10)	+10%	-10%
Низький	40% (4/10)	0% (0/10)	-40%	40% (4/10)	30% (3/10)	-10%	-30%

Зазначимо також, що ми узагальнили результати проведеного нами експериментального дослідження у таблицях 2.26, де відображено ефективність корекційного підходу, використаного нами в процесі проведення розвивального етапу експерименту, 2.27, що демонструє динаміку розвитку звуковимови та комунікативної активності дітей. У таблиці 2.28 ми також представили вплив впровадження результатів нашого формувального експерименту на мовленнєві досягнення дітей експериментальної групи.

Висновок: Діти ЕГ показали статистично значущо кращу динаміку: 80% перейшли на вищий рівень (та 10% у КГ), 40% досягли високого рівня (та 0% у КГ), жодна дитина не залишилася на низькому рівні (та 30% у КГ).

Тарасун В. В. та Науменко В. М. підсумовують: «порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп є золотим стандартом оцінки ефективності корекційних методик, оскільки дозволяє відокремити вплив експериментального фактора від природної динаміки розвитку» [81, с. 134].

Таблиця 2.28.

Ключові результати впровадження засобів сенсорної інтеграції

Категорія	Досягнення ЕГ	Показники
Діти з ЗМР (N=4)	Перехід з низького на середній рівень	100% (4/4)
	Збільшення активного словника	+258% (від 24 до 86 слів)
	Формування фразового мовлення	100% (від 50% до 100%)
	Поява ранніх звуків онтогенезу	100% дітей
	Нормалізація сенсорної інтеграції	Приріст +25-28%
Діти з порушеннями звуковимови (N=6)	Перехід на високий рівень	66,7% (4/6)
	Постановка та автоматизація свистячих	100% (6/6)
	Постановка шиплячих звуків	100% (6/6)
	Збільшення активного словника	+110% (від 115 до 241 слова)
	Розвиток фонематичного сприйняття	У всіх дітей значне покращення
Загальні досягнення	Статистично значуще покращення	$p < 0,01$ у всіх дітей
	Приріст середнього рівня розвитку	+20,7% (vs +10,4% у КГ)
	Перехід на вищий рівень	80% (vs 10% у КГ)
	Підвищення комунікативної активності	70% ініціюють діалоги

	Емоційна стабільність	90% дітей
	Задоволеність батьків	90% повністю задоволені

У таблиці нижче ми відобразили, які саме аспекти корекційних впливів у результаті проведення формувального експерименту могли сприяти ефективності корекційної програми.

Таблиця 2.29.

Фактори ефективності програми

№	Фактор	Вплив на результат
1	Комплексний підхід	Одночасний вплив на сенсорні системи та мовлення (+26% сенсорна інтеграція, +21% мовлення)
2	Полісенсорність	Багатоканальне сприйняття → міцність навичок (кореляції $r=0,68-0,85$)
3	Індивідуалізація	Врахування сенсорного профілю кожної дитини → цільовий вплив
4	Нейропластичність	Сенсомоторна стимуляція → формування нових нейронних зв'язків
5	Ігрова форма	Емоційна привабливість → висока мотивація (90% впевненість на заняттях)
6	Залучення батьків	Активна участь (80% використовують методи вдома) → наступність впливу
7	Систематичність	48 занять протягом 6 місяців → стабільна динаміка
8	Емоційний комфорт	Позитивний настрій (90% дітей) → ефективне навчання

Петренко О. В. та Синьова Є. П. підсумовують: «результати експериментального дослідження переконливо доводять, що використання засобів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми раннього віку з порушеннями мовлення є високоефективним підходом, що забезпечує не лише корекцію мовленнєвих порушень, але й гармонійний розвиток дитини в цілому» [57, с. 155].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі магістерської роботи представлено результати експериментального дослідження ефективності використання засобів

сенсорної інтеграції у розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення з використанням методу паралельних груп.

Констатувальний експеримент (підрозділ 2.1) проводився з 20 дітьми віком 2-3 років, розподілених на дві еквівалентні групи (ЕГ та КГ по 10 дітей: 4 з ЗМР + 6 з порушеннями звуковимови в кожній). Статистична перевірка підтвердила еквівалентність груп ($U = 47,5$). Виявлено комплексні порушення мовлення та сенсорної інтеграції, особливо виражені у дітей з ЗМР (низький рівень 41,7%, обмежений словник 23-24 слова, відсутність фразового мовлення у 50%).

Формувальний експеримент (підрозділ 2.2) тривав 6 місяців (48 занять). ЕГ отримувала корекційну роботу за програмою з систематичним використанням засобів сенсорної інтеграції, КГ – традиційну логопедичну допомогу аналогічної інтенсивності без акцентованого сенсорного компоненту.

Контрольний експеримент (підрозділ 2.3) виявив статистично значущі переваги експериментальної групи:

Загальні результати:

- Приріст показників у ЕГ удвічі вищий: +20,7% та +10,4% у КГ (різниця+10,3);
- Перехід на вищий рівень: 80% (ЕГ) та 10% (КГ) (різниця +70%);
- Досягнення високого рівня: 40% (ЕГ) 0% (КГ);
- Нормалізація сенсорної інтеграції: +26% (ЕГ) та +10% (КГ).

Діти з ЗМР:

- ЕГ: перехід на середній рівень 100%, збільшення словника +258%, фразове мовлення 100%;
- КГ: перехід на середній рівень 25%, збільшення словника +121%, фразове мовлення 75%;
- Різниця ефективності: +12,0 балів на користь ЕГ.

Діти з порушеннями звуковимови:

- ЕГ: високий рівень 66,7%, автоматизація свистячих 100%, словник +110%;

- КГ: високий рівень 0%, автоматизація свистячих 33%, словник +50%;

- Різниця ефективності: +8,6 балів на користь ЕГ.

Якісні зміни: У дітей ЕГ значно покращилися комунікативна активність (70% ініціюють діалоги та 40% у КГ), емоційна стабільність (90% та 60%), соціальна взаємодія (80% та 50%). Батьки ЕГ показали вищу задоволеність (90% та 60%) та активніше використовують методи вдома (80% та 30%).

Наукова новизна: експериментально доведено переваги систематичного використання засобів сенсорної інтеграції (різниця ефективності +10,3) та виявлено специфічні кореляції між компонентами сенсорної інтеграції та мовленнєвими навичками.

Практична значущість: розроблена програма є актуальною, дієвою та науково обґрунтованою для роботи з дітьми раннього віку з різними типами мовленнєвих порушень і може бути рекомендована для впровадження в логопедичну практику України.

Результати експериментального дослідження переконливо доводять гіпотезу: цілеспрямоване систематичне використання засобів сенсорної інтеграції в корекційно-логопедичній роботі з дітьми раннього віку з порушеннями мовлення є значущо ефективнішим порівняно з традиційними методами.

ВИСНОВКИ

У магістерській кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-емпіричне дослідження проблеми розвитку мовленнєвих навичок у дітей раннього віку з порушеннями мовлення засобами сенсорної інтеграції. Теоретичний аналіз психолого-педагогічних, нейропсихологічних та логопедичних джерел дав можливість з'ясувати, що сенсорна інтеграція є базовим нейрофізіологічним механізмом, який забезпечує формування мовленнєвих функцій у ранньому віці. Сенсорні порушення проявляються у вигляді модуляційних, дискримінаційних і моторно-сенсорних труднощів, що безпосередньо впливають на артикуляційну моторику, фонематичне сприйняття, лексико-граматичні процеси та комунікативну активність дитини. Ранній вік є сенситивним періодом для розвитку мовлення, що зумовлює ефективність цілеспрямованого сенсорно-інтегративного впливу.

У ході дослідження виконано всі поставлені завдання: уточнено сутність понять «сенсорна інтеграція», «сенсорна дезінтеграція», «мовленнєвий розвиток дітей раннього віку»; охарактеризовано вікові закономірності становлення мовлення у нормі та при порушеннях; визначено критерії, показники й рівні сформованості мовленнєвих навичок у дітей раннього віку; здійснено діагностику сенсорних і мовленнєвих особливостей дітей; на основі отриманих результатів розроблено та апробовано програму корекційно-розвивальної роботи, побудовану на засадах сенсорної інтеграції.

Констатувальний етап засвідчив наявність у більшості дітей досліджуваної вибірки порушень у тактильній, пропріоцептивній, вестибулярній та слуховій системах, що проявлялося у нестабільності артикуляційних рухів, недостатній чіткості звуко-складових структур, обмеженому словнику та низькій мовленнєвій ініціативності. Це підтвердило необхідність упровадження корекційних впливів сенсорно-інтегративного спрямування.

Розроблена програма формувального експерименту передбачала систематичне використання полісенсорних активностей (тактильних,

вестибулярних, пропріоцептивних, слухових і зорових стимулів) у поєднанні з логопедичними завданнями та елементами логоритміки. Вона базувалася на принципах активної участі, мотиваційної значущості діяльності, індивідуалізації сенсорного впливу та нейропластичності.

Результати контрольного етапу експерименту підтвердили ефективність застосованої програми: у дітей експериментальної групи зафіксовано стійку позитивну динаміку у всіх досліджуваних компонентах мовленнєвого розвитку. Зокрема, спостерігалось покращення артикуляційної моторики, збільшення активного і пасивного словника, розвиток фразового мовлення, підвищення темпо-ритмічної організації мовлення та комунікативної активності. У контрольній групі такі зміни були мінімальними, що свідчить про результативність саме сенсорно-інтегративного втручання.

Таким чином, гіпотеза дослідження повністю підтверджена: цілеспрямоване застосування засобів сенсорної інтеграції у роботі з дітьми раннього віку з порушеннями мовлення істотно підвищує рівень сформованості їхніх мовленнєвих навичок та сприяє активізації психомовленнєвого розвитку загалом.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності логопедів, педагогів дошкільної освіти, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів та інших спеціалістів, що працюють з дітьми раннього віку. Розроблена програма може бути інтегрована у корекційно-розвивальну практику, а її положення – використані в навчальних дисциплінах для підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленні вивчення нейропсихологічних механізмів сенсорної інтеграції, розробці диференційованих програм для різних категорій дітей, вивченні впливу сенсорної інтеграції на інші аспекти психічного розвитку та створенні цифрових інструментів для сенсорно-інтегративної підтримки дітей раннього віку.

